

Dylematy współczesnego prawa karnego

Jacek Giezek
Alicja Limburska
redakcja

Skróty

ETPC	Europejski Trybunał Praw Człowieka
Kodeks karny, k.k.	Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, Dz.U. 2024, poz. 17 ze zm.
Kodeks karny skarbowy, k.k.s.	Ustawa z 10 września 1999 r. – Kodeks karny skarbowy, Dz.U. 2025, poz. 633, tekst jedn. ze zm.
Kodeks karny z 1932 r., k.k. z 1932 r.	Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 11 lipca 1932 r. – Kodeks karny, Dz.U. 1932, nr 60, poz. 571 ze zm.
Kodeks karny z 1969 r., z k.k. z 1969 r.	Ustawa z 19 kwietnia 1969 r. – Kodeks karny, Dz.U. 1969, nr 13, poz. 94 ze zm.
Kodeks postępowania karnego, k.p.k.	Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego, Dz.U. 2025, poz. 46, tekst jedn. ze zm.
Kodeks wykroczeń, k.w.	Ustawa z 20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń, Dz.U. 2023, poz. 2119, tekst jedn. ze zm.
Konstytucja, Konstytucja RP	Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483 ze zm.
NIK	Najwyższa Izba Kontroli
NSA	Naczelny Sąd Administracyjny
SA	sąd apelacyjny
SN	Sąd Najwyższy
SO	sąd okręgowy
TK	Trybunał Konstytucyjny
TSUE	Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej

Czy należy skodyfikować brzegowe warunki przypisania odpowiedzialności karnej?

<https://doi.org/10.60677/kipk9788397470095.01>

Szymon Tarapata

dr. hab., prof. UJ, Uniwersytet Jagielloński

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4095-8892>

22 listopada 2024 r. we Wrocławiu odbyła się ogólnopolska konferencja pt. *OKN Polskie prawo karne, diagnoza i perspektywy*, zorganizowana przez Katedrę Prawa Karnego Materialnego WPAiE UWr, podczas której wygłoszono wiele interesujących, twórczych i przez to inspirujących do wielu refleksji karnistycznych referatów. Organizatorzy postawili przede mną niezwykle wymagające zadanie. Poprosili mnie mianowicie o zajęcie się wyjątkowo skomplikowaną problematyką, tj. o rozważenie, czy powinno się skodyfikować brzegowe warunki odpowiedzialności karnej.

Na pierwszy rzut oka może się błędnie wydawać, iż badany przeze mnie problem nie jest szczególnie trudny do rozwiązania. Udzielenie odpowiedzi na pytanie, czy należy skodyfikować brzegowe warunki przypisania odpowiedzialności karnej, wydaje się bowiem dość oczywiste. Ustawodawca przecież wiele z nich już skodyfikował. Sam więc poniekąd wyręczył mnie w udzieleniu odpowiedzi na tytułowe pytanie.

Trzeba jednak pamiętać, że prawodawca opisał w ustawie tylko niektóre przesłanki odpowiedzialności karnej, pomijając zaś inne. Powoduje to, iż istnieje swego rodzaju „szara strefa” w zakresie kryteriów decydujących o ukaraniu, po której muszą poruszać się interpretator tekstu prawnego oraz podmiot stosujący prawo, co może prowadzić do różnorodnych komplikacji nie tylko na płaszczyźnie interpretacji przepisów, ale także w sferze ich aplikacji. Chcąc przeciwdziałać tym perturbacjom, ustawodawca musi podjąć walkę z ową szarą strefą. Może to uczynić przy użyciu różnorodnych instrumentów. Niniejszy tekst należy traktować jako przyczynek do ustalenia, które brzegowe warunki odpowiedzialności karnej należałoby opisać i w jaki sposób winno się to ewentualnie uczynić.

Dalsze wywody należy rozpocząć od uwagi natury terminologicznej. Zachodzi bowiem potrzeba wyjaśnienia, jak należy rozumieć termin „brzegowe warunki przypisania odpowiedzialności karnej”. Zwrot ten cechuje się bowiem dosyć szerokim zakresem znaczeniowym. Obejmuje on bowiem wszelkie warunki, które muszą być spełnione, by komuś przypisać odpowiedzialność karną. Chodzi tu więc przede wszystkim o wszystkie przesłanki przestępności czynu (składające się na tzw. „wewnętrzną strukturę przestępstwa”)¹. Pojęcie brzegowych warunków odpowiedzialności karnej sięga jednak dużo dalej. Nie zawsze bowiem stwierdzenie, że dane zachowanie spełnia wszystkie kryteria przestępności czynu, pozwoli na przypisanie odpowiedzialności karnej. Niekiedy muszą zostać spełnione dodatkowe warunki, które pozwalają na ukaranie. Przykładowo może się zdarzyć, że zachowanie sprawcy będzie przestępstwem, lecz nie będzie go można ukarać za jego popełnienie z uwagi na przedawnienie karalności. Tytułowe pojęcie wyznacza więc ramy, w obrębie których można przypisać człowiekowi odpowiedzialność karną. Jak już wspomniano – wyznacza się je zarówno za pomocą narzędzi wprost skodyfikowanych, jak i instrumentów nieopisanych w jakimkolwiek akcie prawnym. Te zaś warunki, które ustawodawca zdecydował się skodyfikować, zostały opisane w różnym stopniu precyzji, w sposób mniej lub bardziej szczegółowy.

Istnieją też takie regulacje, które na pierwszy rzut oka wydają się wystarczająco precyzyjne, lecz po dokładniejszej analizie należy stwierdzić,

1 Szerzej o tzw. wewnętrznej strukturze przestępstwa np.: P. Kardas, *O relacjach...*, s. 5–63; S. Tarapata, *Dobro...*, s. 141–183.

iż wcale takie nie są. Przykładem takiej regulacji może być art. 1 k.k. określający przesłanki przestępności, pełniący w prawie karnym funkcję podstawową. Opierając się na treści tego przepisu, poszczególni przedstawiciele doktryny prawa karnego prezentują różnorakie pomysły na strukturę przestępstwa. Jedni wskazują, iż składa się ona z trzech, inni zaś – że z czterech, pięciu, a nawet sześciu elementów². Pokazuje to, ile może powstać pomysłów odnoszących się do interpretacji tożsamo brzmiącej regulacji. Co przy tym istotne, wiele z nich można uznać za operatywne w tym sensie, że za ich pomocą da się w sposób satysfakcjonujący oceniać rzeczywistość pod kątem norm dekodowanych z przepisów prawnokarnych i stworzyć koncepcję spójną z obranymi przez siebie założeniami.

Mogą istnieć różne powody bądź to braku, bądź też nieprecyzyjnego opisania brzegowych warunków odpowiedzialności karnej. Można do nich zaliczyć takie okoliczności, jak:

- a. istnienie sporów w doktrynie, których ustawodawca nie chce rozstrzygać na poziomie aktu prawnego³,
- b. konieczność wprowadzenia elastycznych warunków, których doprecyzowaniem powinno zająć się orzecznictwo⁴,
- c. zmiana w ocenach społecznych, których ustawodawca bądź to nie zdążył uwzględnić w przepisach ustawy, bądź też uznał, iż ich uwzględnienie jest niecelowe⁵,
- d. świadome odrzucenie przez ustawodawcę pewnych kryteriów jako brzegowych warunków ukarania.

Można postawić pytanie o to, kiedy absolutnie nie zachodzi potrzeba, by ustawodawca skodyfikował brzegowe warunki odpowiedzialności karnej. Wydaje się, że odpowiedź na nie jest dość intuicyjna. Tego rodzaju sytuacja wystąpi mianowicie wówczas, gdy dla każdego interpretatora

2 Zob. przegląd stanowisk dot. wewnętrznej struktury przestępstwa – P. Kardas, *O relacjach...*, s. 25–26.

3 Przykładowo twórcy aktualnie obowiązującego Kodeksu karnego wyraźnie zaznaczyli, że nie mieli zamiaru przesądzać na gruncie ustawy o akceptacji określonej teorii winy, lecz ich intencją było pozostawienie rozstrzygnięcia tej kwestii doktrynie i orzecznictwu – *Uzasadnienie...*, 1994, s. 5.

4 Można tu chociażby podać przykład znamion „wielu osób” lub „mienia w wielkich rozmiarach”, które zostały użyte na gruncie przepisów penalizujących czyny katastroficzne (art. 163–165 k.k. i art. 173–176 k.k.).

5 Niecelowość ta może wynikać np. z tego, iż oceny społeczne podlegają zbyt częstym zmianom.

jest oczywiste, że pewne warunki, mimo ich nieskodyfikowania, zawsze powinny być brane pod uwagę w procesie przypisywania odpowiedzialności karnej. Do tej kategorii można zaliczyć np. warunek wykonalności, pełniący istotną funkcję zwłaszcza w toku oceny, czy dana osoba dopuściła się przestępstwa skutkowego popełnionego przez zaniechanie⁶. Kryterium to nie zostało umieszczone w ustawie. Pomimo tego każdy cywilizowany system prawa musi opierać się na przekonaniu, że nie można wymagać od kogoś tego, czego uczynić się nie da (*impossibilium nulla obligatio*)⁷. Nikt nie ma więc wątpliwości, iż nie sposób przypisać przestępstwa skutkowego popełnionego przez zaniechanie, jeśli kandydat na sprawcę w konkretnych okolicznościach nie miał żadnych szans, by podjąć działanie zapobiegające skutkowi. Rzecz ta jest na tyle oczywista, iż nie ma potrzeby jej kodyfikować.

Wypada więc zapytać, jakie to okoliczności powinny skłaniać ustawodawcę do podjęcia decyzji o uregulowaniu brzegowych warunków odpowiedzialności karnej? Można twierdzić, że winno to nastąpić przede wszystkim w dwóch rodzajach przypadków:

- a. sądy, rozważając przypisanie odpowiedzialności karnej, często nie uwzględniają tych warunków, które powinny być brane w rachubę przy analizie kwestii przypisywania,
- b. sądy uwzględniają pewne warunki w procesie przypisywania odpowiedzialności karnej, lecz czynią to w sposób rozbieżny.

Wymienione powyżej zjawiska należy ocenić w sposób jednoznacznie negatywny. Dzieje się tak z dwóch powodów. Po pierwsze – warunki przypisania odpowiedzialności karnej mają na celu zapewnienie, by przypisywanie to było racjonalne i adekwatne. Brak uwzględnienia jednego z tych kryteriów może więc spowodować, iż granice odpowiedzialności karnej zostaną ukształtowane zbyt szeroko, co może prowadzić do niesprawiedliwych rozstrzygnięć. Po drugie – rozbieżne stosowanie brzegowych warunków odpowiedzialności karnej potencjalnie prowadzi do naruszenia zasady równości wobec prawa i zaufania obywatela do państwa. Wynika to z tego, że obywatele, którzy znaleźli się w takich samych lub zbliżonych sytuacjach, mogą być traktowani w sposób odmienny. Nie ulega wątpliwości, że takie stany rzeczy są wysoce

6 Szerzej o warunku wykonalności i jego relacji do kryterium dowolności – S. Tarapata, *Przypisanie...*, s. 163–187.

7 Zob. w szczególności J. Majewski, *Tak zwana...*, s. 291.

niepożądane⁸. Ustawodawca powinien więc podejmować działania ukierunkowane na ich eliminację.

Analizując złożony proces przypisania odpowiedzialności karnej, a przede wszystkim różne elementy w obrębie wewnętrznej struktury przestępstwa, można wyróżnić kilka obszarów nieuregulowania warunków bądź też ich „niedoregulowania”. Da się tu wyróżnić przede wszystkim takie sfery, jak:

- a. struktury normatywne,
- b. przesłanki decydujące o czynie,
- c. kryteria przypisania skutku,
- d. bezprawność w sensie materialnym (wartościującym),
- e. kryteria decydujące o winie (przede wszystkim w obszarze mieszczącym się w tzw. otwartej klauzuli zawinienia).

Pytanie, które w oczywisty sposób winien sobie postawić każdy karlista, powinno sprowadzać się do poszukiwania odpowiedzi co do tego, który ze wskazanych powyżej obszarów wymaga dodatkowych regulacji i jak daleko winny one sięgać. Można zaryzykować tezę, że zbędne jest kodyfikowanie struktur normatywnych. Te są bowiem konstruktami teoretycznymi, które powinny być odporne na potencjalne fluktuacje tekstu prawnego. Struktury normatywne to gotowe produkty uzyskiwane w wyniku interpretacji przepisów⁹. Takie jednostki tekstu prawnego są używane do ustalania treści normy. Absolutnie irracjonalne byłoby więc wymaganie, by tworzywo (przepisy), służące do wytwarzania produktów (normy), już samo w sobie byłoby tym produktem (normą). Struktury normatywne winny więc zachować status ogólnosystemowych i nieskodyfikowanych narzędzi, którymi powinien posługiwać

8 Oczywiście nie oznacza to, że samo istnienie w systemie prawa orzeczeń opartych na różnych poglądach jest czymś nadzwyczajnym w demokratycznym państwie prawnym. Mimo że zjawisko to uznaje się za niepożądane, to dopuszczalność odmiennej interpretacji jest istotą niezawisłego sprawowania wymiaru sprawiedliwości – W. Wróbel, A. Zoll, *Polskie...*, s. 139–140. Niemniej jednak w sytuacji, gdy rozbieżności w orzecznictwie się potęgują, a w szczególności wykształcają się w nim różnorodne linie orzecznicze, wówczas takiemu zjawisku trzeba przeciwdziałać. Można to uczynić na różnych poziomach. Sądownictwo może sobie z tym problemem poradzić za pomocą uchwał wykładniczych, zaś ustawodawca poprzez zmianę prawa.

9 Szerzej o wykorzystywanych w prawie karnym strukturach normatywnych m.in.: P. Kardas, *O relacjach...*, s. 5–63; M. Dąbrowska-Kardas, *Analiza...*, s. 102–233; A. Zoll, *O normie...*, s. 69–95. W rozważaniach karnistycznych coraz częściej jest wykorzystywana derywacyjna koncepcja wykładni. Założenia leżące u jej podstaw zostały szczegółowo opisane w: M. Zieliński, *Wykładnia...*, 2017.

się prawnik. Bezcelowa byłaby przecież regulacja, która nakazywałaby wyróżniać normę sankcjonowaną, sankcjonującą czy kompetencyjną. Trudno wskazać obszary, w jakich ich wpisanie do Kodeksu karnego mogłoby przynieść jakiegokolwiek pożytku. Aktualnie bowiem w dyskusji karnistycznej nie jest raczej szczególnie sporne to, czy takimi strukturami normatywnymi interpretator winien się posługiwać. Większy problem stanowi ustalenie tego, jakie konkretne elementy winny współwyznaczać zakres zastosowania i normowania owych norm (czyli za pomocą czego normy te należałoby wykrawać).

W literaturze prawa karnego przyjmuje się, że warunkiem przypisania odpowiedzialności karnej jest stwierdzenie, iż zachowanie sprawcy musi spełniać kryteria pozwalające je uznać za czyn. Oczywiście są wątpliwości, czy kategoria czynu jest samodzielnym elementem w obrębie wewnętrznej struktury przestępstwa. Niektórzy wskazują, iż nie powinno się tego komponentu traktować jako samodzielnej figury karnistycznej. Twierdzą oni, że przesłanki, które decydują o możliwości uznania zachowania człowieka za czyn, można równie dobrze umieścić w obrębie elementu bezprawności¹⁰. Są to bowiem wstępne warunki normowania, których spełnienie może decydować o tym, iż zachowanie potencjalnego sprawcy stanowi przekroczenie normy sankcjonowanej. Do grona tych kryteriów należą przede wszystkim zewnętrzność, wykonalność i dowolność¹¹. Jak już wspomniano – trudno dostrzec potrzebę, by kodyfikować warunek wykonalności. To samo można rzec w odniesieniu do kryterium dowolności. Dowolność jest bowiem symetryczna wobec warunku wykonalności. Pierwsze z tych kryteriów istotne jest w przypadku działania, drugie zaś – zaniechania. Jeśli bowiem zachowanie sprawcy nie było dowolne, a więc nie mógł się on powstrzymać od pewnej aktywności, to wówczas nie mógł on się zachować w sposób wskazany w dyspozycji normy sankcjonowanej. Warunek dowolności również opiera się więc na zasadzie, że od jednostki nie można żądać niemożliwego. Kryterium wykonalności jest więc wobec niego bliźniacze, z tą różnicą, iż będzie ono odgrywało rolę przy ocenie odpowiedzialności karnej za bierność¹². Skoro więc

10 Na takim stanowisku stoją m.in.: J. Majewski, *Prawnokarne...*, s. 39; S. Tarapata, *Dobro...*, s. 193–199.

11 Zob. S. Tarapata, *Dobro...*, s. 191–200 i wskazana tam literatura.

12 Szerzej S. Tarapata, *Przypisanie...*, s. 163–187.

nie ma potrzeby kodyfikować jednego z nich, to również zbędne jest opisywanie w ustawie drugiego.

Z drugiej jednak strony, chcąc dochować uczciwości naukowej, trzeba zaznaczyć, iż twierdzenie, że kryteria wykonalności lub dowolności nie zostały wspomniane w ustawie, nie jest takie oczywiste. W art. 31 § 1 k.k. wskazano bowiem, że nie popełnia przestępstwa ten, kto nie mógł w czasie czynu pokierować swoim postępowaniem. Warto pamiętać, że kategoria sytuacji, kiedy sprawca nie popełnia przestępstwa, jest bardzo szeroka. Dochodzi do nich bowiem wtedy, gdy nie da się stwierdzić przestępności z uwagi na brak spełnienia któregośkolwiek kryterium decydującego o jej występowaniu. Może to wynikać z niewyczerpania przez zachowanie sprawcy warunku bezprawności, karalności, karygodności bądź też zawinienia. Przytoczony fragment art. 31 § 1 k.k. można więc rozumieć na dwa sposoby. Niemożność pokierowania swoim postępowaniem może nastąpić bądź to wtedy, gdy potencjalny sprawca nie może inaczej się zachować z przyczyn obiektywnych, bądź to wówczas, gdy nie jest on w stanie postąpić w określony sposób z uwagi na czynniki subiektywne lub indywidualne. Taka dwuznaczność brzmienia art. 31 § 1 k.k. nie musi jednak oznaczać, że przesłanki wykonalności lub dowolności winny być uzupełnione dodatkowymi regulacjami o charakterze precyzującym. Ich stworzenie nie jest potrzebne interpretatorowi tekstu prawnego do tego, by w sposób adekwatny wyznaczyć brzegowe warunki odpowiedzialności karnej.

W literaturze prawnokarnej dotychczas nie zgłaszano postulatu, by kodyfikować przesłankę zewnętrżności. Konieczność jej ewentualnego badania wydawała się czymś naturalnym, przez co nikt nie widział potrzeby wpisywania tego kryterium do ustawy. Takiemu stanowi rzeczy trudno było się dziwić. Kwestia ta w ostatnim czasie przestała być jednak tak oczywista, jak to miało miejsce poprzednio. Wynika to z tego, że 1 października 2023 r. wszedł w życie art. 148a § 1 k.k., który ma następujące brzmienie: „Kto przyjmuje zlecenie zabójstwa człowieka w zamian za udzieloną lub obiecaną korzyść majątkową lub osobistą, podlega karze pozbawienia wolności od 2 do 15 lat”¹³.

Łatwo zauważyć, że biorąc pod uwagę aspekt językowy, przyjęcie zlecenia może też polegać na dokonaniu swoistego procesu myślowego,

13 Przepis ten wszedł w życie na mocy ustawy z 7 lipca 2022 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. 2022, poz. 2600.

który zakończy się wewnętrzną akceptacją propozycji skierowanej do adresata. Przyjęcie takiego rezultatu wykładniczego w obrębie art. 148a § 1 k.k. mogłoby doprowadzić do tego, że sprawca byłby karany za myśli. Taki stan rzeczy godziłby w niekwestionowaną dotychczas zasadę *cogitationis poenam nemo patitur*. Oczywiście, podejmując odpowiednie zabiegi wykładnicze, takiej niepożądanego konsekwencji można uniknąć. Da się bowiem twierdzić, że uwzględniając przesłankę zewnętrżności, która jest wstępnym warunkiem normowania w odniesieniu do każdego czynu zabronionego, realizacja znamion opisanych w art. 148a § 1 k.k. jest możliwa dopiero wtedy, gdy przyjęcie zlecenia zabójstwa zostanie w jakiś sposób uzewnętrznione (np. przez nadanie komunikatu potwierdzającego czy też przystąpienie do przygotowań do wykonania zlecenia itp.). Gdyby jednak w praktyce sądy nie stosowały takiego schematu interpretacyjnego, lecz przyjmowały, że można dopuścić się swoistego „myśl przestępstwa”¹⁴, wówczas dyskusja nad potrzebą skodyfikowania warunku zewnętrżności stałaby się aktualna. Póki to jednak nie nastąpi, decyzja o wprowadzeniu omawianej przesłanki do ustawy karnej jest zdecydowanie przedwczesna.

Kolejną szarą strefą, którą możemy zaobserwować w obrębie schematu przypisania odpowiedzialności karnej, jest płaszczyzna przypisywalności skutku. Jakiś czas temu prowadzona była intensywna dyskusja, w toku której proponowano, by obszar ten został poddany intensywniejszej kodyfikacji¹⁵. Stałem wówczas na stanowisku, że jakkolwiek można pokusić się o wpisanie do ustawy pewnych pozytywnych przesłanek przypisania skutku, zaś ustawodawca winien wstrzymać się z opisywaniem kryteriów negatywnych¹⁶. Niemniej jednak, w wyniku kilkuletniej obserwacji praktyki odbywanej w ramach wykonywania zawodu adwokata, obecnie jestem skłonny do rewizji części mych poglądów.

14 Pośród przedstawicieli doktryny prawa karnego w odniesieniu do art. 148a § 1 k.k. używano już określenia „myśl przestępstwa” – zob. m.in. A. Barczak-Oplustil, M. Małecki, S. Tarapata, M. Iwański, *Ekspertyza...*; M. Wiktorek, *Przyjęcie...*, s. 49–72.

15 Zob. m.in. J. Giezek, P. Kardas, *O kryteriach...*, s. 33.

16 S. Tarapata, *Rozważania...*, s. 45–72. Wówczas propozycje uregulowania przesłanek przypisywalności zostały zaprezentowane w dwóch projektach, tj.: 1. w projekcie z 5 listopada 2013 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, <https://share.google/N7F6xVuvvmSoiOVW0x>, dostęp: 5 grudnia 2025 r.; 2. w projekcie z 10 grudnia 2013 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, <http://legislacja.rcl.gov.pl/docs//2/194900/194903/194904/dokument96053.pdf>.

Warto podkreślić, że jeśli praktyczne stosowanie określonych regulacji prowadzi do niepożądanych rezultatów, ustawodawca, chcąc zapobiec takim negatywnym konsekwencjom, najczęściej powinien zdecydować się na interwencję. Dzieje się tak zwłaszcza wówczas, gdy działania sędziów lub przedstawicieli piśmiennictwa nie są w stanie doprowadzić do eliminacji wadliwych rozstrzygnięć.

Warto wspomnieć, że aktualnie w ustawie można odszukać takie jej fragmenty, za pomocą których da się zrekonstruować przesłanki przypisania skutku. Dotyczy to zwłaszcza art. 2 k.k. i art. 9 § 2 k.k. Z tego ostatniego przepisu można wyprowadzić nie tylko warunek w postaci naruszenia reguł ostrożności, ale również tzw. test zachowania alternatywnego (przyczynowości hipotetycznej)¹⁷. Z art. 9 § 2 k.k. wynika bowiem, że realizacja znamion przedmiotowych czynu zabronionego ma powstać „na skutek niezachowania ostrożności wymaganej w danych okolicznościach”. Oznacza to, iż przypisywalne jest wyłącznie takie następstwo, które wynikło z naruszenia reguł postępowania z dobrem prawnym. Dojdzie zaś do tego w przypadku uznania, iż gdyby sprawca nie przekroczył adekwatnych w danej sytuacji zasad ostrożności, wówczas skutku udało by się uniknąć. Pomimo tego, że art. 9 § 2 k.k. dotyczy wyłącznie typów nieumyślnych, nie powinno być wątpliwości, iż tzw. hipotetyczny przebieg przyczynowy winien być stosowany również w stosunku do czynów cechujących się umyślnością.

Warto zauważyć, iż pod koniec XX w. koncepcja przypisania skutku zaczęła się pojawiać w orzecznictwie sądowym¹⁸, po czym została ona w nim szeroko zaakceptowana¹⁹. Patrząc na stan judykatury w tym zakresie, można dojść do wniosku, iż powszechną aprobatę zyskała potrzeba stosowania pozytywnych kryteriów przypisywalności ustawowego następstwa. Trzeba jednak zauważyć, że nie ma absolutnego konsensusu co do treści wszystkich tych przesłanek. Aktualnie nie jest szerzej kwestionowana potrzeba stosowania tzw. testu przyczynowości hipotetycznej. Nie podważa się również tezy, iż możliwy do przypisania jest taki skutek, którego wystąpienie było *ex ante* obiektywnie przewi-

17 Szerzej o teście zachowania alternatywnego: S. Tarapata, *Przypisanie...*, s. 297–333 i wskazana tam literatura.

18 Zob. np.: wyrok SN z 4 listopada 1998 r., V KKN 303/97 oraz przede wszystkim wyrok SN z 8 marca 2000 r., III KKN 231/98.

19 Zob. np.: wyrok SN z 11 grudnia 2013 r., V KK 133/13; postanowienie SN z 19 maja 2015 r., II KK 236/14.

dywalne. Przesłankę taką można bez trudu zdekodować z art. 9 § 2 k.k. Wynika z niego, że odpowiedzialność karna za zachowanie nieumyślne możliwa jest wtedy, gdy sprawca mógł przewidzieć realizację znamion przedmiotowych typu czynu zabronionego. Należy uznać, że warunek ten sprowadza się do twierdzenia, iż modelowy obywatel rozpoznalby lub antycypowałby możliwość wystąpienia skutku (a więc sprawca też to powinien przewidzieć)²⁰. Warto podkreślić, że przesłanka obiektywnej przewidywalności również ma charakter uniwersalny. Powinna ona mieć także znaczenie przy przypisaniu skutku przy typach umyślnych. Teza ta nie spotyka się z istotniejszym sprzeciwem²¹.

Powyższe ustalenia powinny na pierwszy rzut oka prowadzić do wniosku, że przesłanki w postaci naruszenia reguł postępowania z dobrem prawnym, obiektywnej przewidywalności oraz testu przyczynowości hipotetycznej nie muszą zostać uzupełnione o nowe regulacje. Trafność tej hipotezy nie jest jednak tak oczywista, jak pierwotnie mogłoby się wydawać. Organizatorzy konferencji poprosili mnie o podjęcie próby udzielenia odpowiedzi na pytanie, czy zasadne byłoby wprowadzenie do Kodeksu karnego ogólnego warunku nadmiernej ryzykowności zachowania lub warunku obiektywnej przewidywalności naruszenia normy sankcjonowanej. Wydaje się, że można wskazać takie przypadki, kiedy regulacja ta mogłaby się okazać konieczna. Dzieje się tak zwłaszcza wtedy, gdy w systemie prawnym istnieje reguła postępowania z dobrem prawnym, którą potencjalny sprawca formalnie narusza, tym niemniej zasada ta nie będzie adekwatna w konkretnej sytuacji. Może się bowiem

20 Zob. K. Lipiński, *Wzorce...*, s. 270–271; S. Tarapata, *Obiektywna...*, s. 51–100.

21 Warto jednak podkreślić, że SN w postanowieniu z 15 lutego 2012 r., II KK 193/11, poczynił pewną sugestię, która na pierwszy rzut oka mogłaby świadczyć o tym, iż kryteria przypisania mają inną treść w obrębie przestępstw umyślnych, odmienną zaś w odniesieniu do typów nieumyślnych. W orzeczeniu tym wskazano bowiem, iż: „Sąd w niniejszym składzie w pełni podziela pogląd wyrażony w wielu judykatach Sądu Najwyższego, że prawnokarną odpowiedzialność za skutek uzasadnia jedynie takie przyczynienie się, które w sposób istotny zwiększa ryzyko wystąpienia tego skutku (...). Powyższa teza jest szczególnie istotna w przypadku przestępstw nieumyślnych, bowiem wówczas brak jest co do zasady szczególnej, podmiotowej komponenty negatywnej moralnej oceny czynu w postaci naganego zamiaru lub naganego celu działania sprawcy”. Analizując jednak tę wypowiedź w sposób wnikliwy, trudno dostrzec poparcie ze strony SN dla tezy, iż kryteria przypisania skutku są odmienne dla typów umyślnych oraz nieumyślnych. Chodzi raczej o to, że w przypadku zachowań podjętych z zamiarem stan świadomości sprawcy jest bogatszy, co oznacza, iż więcej można od niego wymagać w zakresie przewidywania – zob.: S. Tarapata, *Przypisanie...*, s. 214–234; K. Lipiński, *Wzorce...*, s. 187–237.

zdarzyć, że biorąc pod uwagę specyficzny kontekst, adresata normy sankcjonowanej nie będzie wiązać skodyfikowana dyrektywa techniczna. Bezprawne jest przecież tylko takie zachowanie, które wykracza poza zakres społecznej akceptacji dla zachowań ryzykownych²². Sytuacja taka ujawniła się w sprawie tzw. „płonących aniołów”, na kanwie której wydało postanowienie SN z 15 lutego 2012 r., II KK 193/11. Wyrażono w nim przede wszystkim tezę, iż:

Prawnokarną odpowiedzialność za skutek uzasadnia jedynie takie przyczynienie się, które w sposób istotny zwiększa ryzyko wystąpienia tego skutku. Dla przyjęcia karygodnego charakteru przyczynienia się do powstania skutku konieczne jest ustalenie, że sprawca – niezależnie od innych warunków obiektywnego przypisania skutku – zachowaniem swoim w sposób znaczący zwiększył ryzyko wystąpienia skutku stanowiącego znamię typu czynu zabronionego, co najczęściej będzie można wnioskować z faktu istotnego naruszenia reguł ostrożnego postępowania z dobrem prawnym w danych warunkach.

Sąd Najwyższy stwierdził, iż niekiedy uwzględnienie m.in. kontekstu kulturowego i powszechnie akceptowanych zwyczajów będzie prowadziło do korekty zakresu normy sankcjonowanej wyznaczonej pierwotnie tylko przy użyciu skodyfikowanej reguły postępowania z dobrem prawnym. W orzeczeniu tym wskazano, iż:

sąd pierwszej instancji potwierdza, że oskarżone dopuściły się naruszenia reguł ostrożności wynikających z przepisów przeciwpożarowych. Różnica dotyczy oceny stopnia zwiększenia ryzyka wystąpienia skutku, na drodze, na której się on faktycznie zrealizował. Według autora kasacji posługiwanie się otwartym ogniem przez uczennice przebrane w stroje wykonane z materiałów łatwopalnych lub nieposiadających certyfikatu niepalności zwiększyło na tyle ryzyko zapłonu tych strojów, że jest to wystarczające dla przyjęcia realizacji znamion nieumyślnego spowodowania skutku w postaci ciężkiego uszczerbku na zdrowiu czy bezpośredniego niebezpieczeństwa takiego uszczerbku. Sąd ocenił stopień zwiększenia ryzyka wystąpienia skutku odmiennie. Należy przy tym pamiętać, że chodziło o oceniany *ex ante* stopień zwiększenia ryzyka takiego przebiegu przyczynowego, który faktycznie wystąpił. Niewątpliwe znaczenie dla tej oceny miał fakt, że do zapalania zniczy przez uczennice doszło wbrew uzgodnionemu scenariuszowi przedstawienia, jeszcze gdy znajdowały się one na widowni i musiały przechodzić pomiędzy rzędami krzeseł. Ponadto uczennice miały w chwili zdarzenia po 17–18 lat, co pozwalało zakładać po ich stronie racjonalny sposób postępowania z otwartym ogniem, który był dodatkowo osłonięty wkładami z niepalnego tworzywa sztucznego. Dla oceny tego, na ile wprowadzenie elementu otwartego

22 A. Zoll, *O normie...*, s. 79–80.

ognia do scenariusza przedstawienia zwiększyło stopień wystąpienia skutków określonych w art. 156 § 1 k.k. lub 160 § 1 k.k. miał niewątpliwie fakt, że w życiu społecznym akceptuje się używanie otwartego ognia w trakcie różnych zgromadzeń czy uroczystości, jeżeli posługują się nim osoby odpowiednio dojrzałe, a takimi niewątpliwie są siedemnastoletni uczniowie. Owa akceptacja wynika z faktu oszacowania niewielkiego ryzyka spowodowania zapłonu odzieży czy strojów osób posługujących się zapalonymi świecami, a tym bardziej zniczami, choć nie zawsze przecież ubrania te wykonane są z materiałów niepalnych.

Postanowienie SN z 15 lutego 2012 r., II KK 193/11, zyskało pewną aprobatę w orzecznictwie SN²³. Nie jest ono jednak szerzej uwzględniane w orzecznictwie sądów powszechnych²⁴. W codziennej praktyce sądów karnych z reguły przyjmuje się, iż stwierdzenie naruszenia skodyfikowanych reguł ostrożności wystarczy, by potencjalnemu sprawcy przypisać wskazane w ustawie następstwo. Prowadzi to szeregu negatywnych konsekwencji, biorąc zwłaszcza pod uwagę okoliczność, że dość duża liczba postępowań, w których stosowane są przesłanki przypisania skutku, to sprawy mające charakter „niekasacyjny”²⁵. W sytuacji tej widoczne jest narażenie obywateli na naruszenie wspomnianej już zasady równości wobec prawa. Nie może być bowiem wątpliwości, że w stosunku do obywateli winny być stosowane takie same kryteria przypisania skutku. W demokratycznym państwie prawnym nie powinno dochodzić do tego, że pewnej grupie osób, które dopuściły się podobnych zachowań, przypisuje się prawnokarne następstwo, a innym nie. Chcąc wyeliminować to negatywne zjawisko, należałoby wprowadzić do ustawy karnej mechanizm korekcyjny, który wprost wskazywałby na odstąpienie od obowiązującej tylko *prima facie* zasady ostrożności. W art. 9 § 2 k.k. można się dopatrzyć takiego mechanizmu. W przepisie tym jest mowa przecież o „niezachowaniu ostrożności wymaganej w danych okolicznościach” (w przepisie tym nie użyto wprost terminu „reguła/zasada ostrożności”). Da się twierdzić, że ostrożność wymagana w danych okolicznościach nie musi być wyznaczana tylko za pomocą formalnej reguły postępowania. Okoliczności mogą się

23 Postanowienie SN z 20 września 2017 r., III KK 28/17.

24 Wyjątki stanowią: wyrok SA w Katowicach z 2 marca 2023 r., II AKa 499/22; wyrok SA we Wrocławiu z 14 grudnia 2023 r., II AKa 381/23; wyrok SO w Gliwicach z 6 grudnia 2016 r., VI Ka 967/16; wyrok SA w Katowicach z 16 marca 2017 r., II AKa 44/17; wyrok SA w Warszawie z 16 grudnia 2021 r., II AKa 149/21.

25 Tj. kończą się wyrokami, które nie mogą być kwestionowane za pomocą kasacji zwyczajnych.

bowiem tak kształtować, iż zasada ta nie będzie *in concreto* wymagana. Sygnalizowane w tym miejscu kwestie nie są jednak często dostrzegane przez sądy powszechne. Być może więc należy je mocniej uwypuklić na poziomie ustawowym.

W tym miejscu trzeba nawiązać do tzw. negatywnych kryteriów przypisania skutku. Jakkolwiek potrzeba ich stosowania jest sygnalizowana w orzecznictwie, tym niemniej ma to miejsce na kanwie dość nielicznych judykatów. Na poziomie najwyższej instancji sądowej można wspomnieć przede wszystkim o postanowieniu SN z 9 maja 2013 r., V KK 342/12, w którym wskazano, że niekiedy przyczynienie się pokrzywdzonego (lub innej osoby) może być tak daleko idące, że będzie prowadzić do zwolnienia innej osoby z odpowiedzialności za skutek. W orzeczeniu tym dodano m.in., iż:

w przypadku zaniechania przez gwaranta nienastąpienia skutku prawidłowej realizacji obowiązków (art. 2 k.k.) nie można a priori wykluczyć wpływu tej okoliczności na odpowiedzialność karną osoby, która uruchomiła dany przebieg kauzalny prowadzący do skutku, a którego rozwojowi miał się przeciwstawić gwarant. (...). Także i w tym wypadku, zaniechanie przez gwaranta wypełnienia obowiązku zapobieżenia skutkowi może prowadzić do łagodniejszej odpowiedzialności osoby, która wcześniej uruchomiła przebieg przyczynowy wywołując niebezpieczeństwo realizacji skutku, a nawet całkowitego wyłączenia tej odpowiedzialności, choć nie wykluczone są także sytuacje, w których spełnione będą przesłanki częściowej lub pełnej odpowiedzialności za skutek zarówno tej osoby, jak i samego gwaranta.

O negatywnych przesłankach przypisania skutku wspomniano również w wyroku SN z 6 czerwca 2024 r., III KK 568/23. Wskazano w nim, że jeśli przyczynienie się pokrzywdzonego do powstania następstwa nie jest istotne, wówczas nie powinno ono mieć znaczenia z punktu widzenia przypisania odpowiedzialności karnej sprawcy wypadku. Wskazano zarazem, iż niezapięcie pasów bezpieczeństwa może mieć fundamentalne znaczenie dla oceny skutku będącego następstwem czynu sprawcy wypadku.

Warto też zwrócić uwagę na wyrok SN z 4 lipca 2013 r., III KK 33/13, w którym wskazano, iż: „sprawach medycznych na pierwszy plan wysuwa się tzw. włączenie się cudzego zakresu odpowiedzialności. Rozumie się przez to konieczność uwzględnienia w ocenie normatywnych warunków przypisania skutku potencjalnemu sprawcy przypadków przejścia odpowiedzialności za skutek przestępny przez obiektywnie

nieprawidłowo zachowującą się osobę trzecią, do której zakresu odpowiedzialności zawodowej należało uchylenie niebezpieczeństwa dla dobra prawnego”.

Biorąc pod uwagę wypowiedzi zaprezentowane w piśmiennictwie i orzecznictwie, można generalnie stwierdzić, że negatywne przesłanki przypisania skutku koncentrują się głównie na dwóch rodzajach sytuacji. Chodzi tu mianowicie o przypadki, w których:

- a. zachowanie się potencjalnego sprawcy realizuje pozytywne kryteria przypisania skutku, lecz do następstwa dochodzi głównie wskutek późniejszego nieprawidłowego zachowania dysponenta lub dzierżyciela dobra prawnego,
- b. zachowanie potencjalnego sprawcy realizuje pozytywne kryteria przypisania skutku, lecz do następstwa dochodzi głównie wskutek późniejszego naruszenia reguł postępowania z dobrem prawnym przez osobę trzecią²⁶.

Negatywne przesłanki przypisania skutku są zauważalne również przez sądy powszechne²⁷. Znamienne jest jednak, iż poszczególne składy orzekające aprobuja jedynie konieczność stosowania tychże kryteriów, tym niemniej z reguły stwierdzają ostatecznie, iż nie znajdują one zastosowania. Można więc twierdzić, że w praktycznej aplikacji prawa przesłanki te istnieją w sferze deklaratywnej, lecz raczej się po te warunki efektywnie nie sięga. Nierzadko też zdarzają się orzeczenia sądów powszechnych wydawane na kanwie spraw, w których powinno się rozważyć stosowanie negatywnych przesłanek przepisania, lecz bądź to w ogóle nie bierze się pod uwagę ich aplikacji, bądź też dochodzi do niezrozumienia istoty omawianych warunków. Mogę się w tym kontekście posłużyć dwoma przykładami z mojej praktyki adwokackiej. W pierwszej z nich oskarżonemu przypisano m.in. skutek w postaci ciężkiego uszczerbku na zdrowiu. Jego czyn polegał na tym, iż dopuścił pracownika do pracy szczególnie niebezpiecznej na wysokościach, nie zapewniając środków ochrony zbiorowej oraz ochrony indywidualnej

26 Szerzej o negatywnych przesłankach przypisania skutku – S. Tarapata, *Przypisanie...*, s. 355–455 i wskazana tam literatura oraz orzecznictwo.

27 Zob. np.: wyrok SA w Warszawie z 16 grudnia 2021 r., II AKa 149/21; wyrok SA w Gdańsku z 17 grudnia 2023 r., II AKa 366/13; wyrok SO w Krakowie z 10 marca 2017 r., IV Ka 481/16; wyrok SO w Zamościu z 9 lipca 2015 r., II Ka 432/15; wyrok SR w Szczytnie z 19 stycznia 2021 r., II K 88/19; wyrok SA we Wrocławiu z 5 czerwca 2012 r., II AKa 43/12.

w zakresie głowy, w wyniku czego pokrzywdzony spadł z drabiny, znajdując się na wysokości około 3 metrów, ponosząc w konsekwencji obrażenia, o jakich mowa w art. 156 § 1 pkt 2 k.k.²⁸ Warto zwrócić uwagę, że w realiach tej sprawy wykonujący pracę był znakomicie przeszkolony do wykonywania prac na wysokościach. Na co dzień wykonywał on niezwykle trudne i niebezpieczne zadania. Wiedział też, w jaki sposób bezpiecznie pracować na drabinach (gdyż był w tym zakresie odpowiednio przeszkolony). Co więcej – nie jest wykluczone, iż pokrzywdzony, będąc na drabinie, wychylił się ponad jej obrys lub nie utrzymywał trzech punktów podparcia, co potęgowało niebezpieczeństwo czynności, którą wykonywał. Dodatkowo – w samochodzie służbowym, który był zaparkowany przed halą, w której wykonywana była praca, znajdował się hełm ochronny. Pracownik go jednak sobie nie przyniósł i nie założył na głowę. Okoliczności te zostały jednak zupełnie niedocenione przez sąd. Z jednej strony stwierdził bowiem, że pokrzywdzony znacznie przyczynił się do powstania ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, z drugiej zaś to następstwo przypisał. Pomimo tego, że obrońca oskarżonego w licznych pismach wskazywał, iż w realiach sprawy powinno się sięgnąć do negatywnych przesłanek przypisania, organ procesowy w ogóle do tej kwestii nie nawiązał.

Drugi przypadek, który warto omówić, dotyczy przypisania oskarżonemu odpowiedzialności karnej za przestępstwo z art. 177 § 2 k.k. Stan faktyczny sprawy polegał na tym, że podsądny jechał ciągnikiem i wykonywał manewr skrętu w lewo. Włączył odpowiednio wcześniej kierunkowskaz, zaś w momencie jego włączenia popatrzył i nie dostrzegł, by którykolwiek ze znajdujących się za nim pojazdów rozpoczął manewr wyprzedzania. Ostatecznie okazało się, że tuż po tym, gdy oskarżony wykonał wspomniane czynności, znajdujący się za nim motocyklista, jadąc z nadmierną prędkością, rozpoczął manewr wyprzedzania. W efekcie pokrzywdzony uderzył w traktor prowadzony przez oskarżonego, który kontynuował manewr skrętu, w efekcie czego motocyklista zginął na miejscu. Sąd wskazał, że oskarżony powinien jeszcze później obserwować w bocznym lusterku, czy można bezpiecznie kontynuować jazdę w lewo. Ostatecznie sąd skonstatował, że główną przyczyną wypadku

28 Wyrok SO w Krakowie z 19 grudnia 2023 r., IV Ka 1802/21.

było zachowanie pokrzywdzonego, lecz oskarżony do powstania skutku się jedynie przyczynił. Wskazał, że:

pozostające w związku przyczynowo-skutkowym naruszenie zasad ruchu drogowego przez jednego z uczestników wypadku drogowego, nawet jeśli ma ono charakter dominujący, nie zwalnia innego uczestnika, o ile ten swoim działaniem się do niego przyczynił. Współodpowiedzialnymi za występki określony w art. 177 § 1 lub 2 k.k. (to jest za spowodowanie wypadku drogowego) mogą być dwaj współuczestnicy ruchu, a czasem nawet większa ich liczba. Warunkiem takiej oceny jest stwierdzenie – w odniesieniu do każdego z tych uczestników z osobna – że w zarzucalny sposób także on naruszył, chociażby nieumyślnie, zasady bezpieczeństwa w ruchu, a także, że między takim jego zachowaniem a zaistniałym wypadkiem istnieje powiązanie przyczynowo-skutkowe. W takich przypadkach przyczynienie się do wypadku współuczestnika ruchu drogowego albo przez inną osobę, o ile nie jest pomijalne, winno być jedynie uwzględnione jako działające na korzyść sprawcy przy kształtowaniu charakteru i rozmiaru odpowiedzialności karnej, zwłaszcza zaś wtedy, gdy owo przyczynienie się jest znaczne²⁹.

Warto jeszcze odnotować, że jakkolwiek sąd w pisemnym uzasadnieniu omawianego orzeczenia nie powołał tego argumentu, tym niemniej w ustnych motywach rozstrzygnięcia sędziego sprawozdawcy, odnosząc się do argumentów obrońcy, że w przedmiotowej sprawie aktualizowała się negatywna przesłanka przypisania, skwitował takie stanowisko stwierdzeniem, iż jest ono dla organu procesowego niezrozumiałe, albowiem oczywiste jest, że zachowanie się pokrzywdzonego nie może wykluczyć istnienia związku przyczynowo-skutkowego między zachowaniem się oskarżonego a śmiercią pokrzywdzonego. Taka argumentacja świadczy o głębokim niezrozumieniu istoty negatywnych przesłanek przypisania skutku. Ich aktualizacja nie prowadzi bowiem do eliminacji związku przyczynowo-skutkowego (łańcucha kauzalnego), lecz do wykluczenia powiązania normatywnego między czynem potencjalnego sprawcy a niepożądanym następstwem. W sytuacji, gdy to zachowanie pokrzywdzonego staje się dominującym czynnikiem powstania skutku, wówczas, biorąc pod uwagę aksjologiczny i kryminalnopolityczny punkt widzenia oraz oceny społeczne, co do zasady nie można bowiem stwierdzić, że określona konsekwencja została wywołana przez kandydata na sprawcę³⁰.

29 Wyrok SO w Tarnobrzegu z 29 grudnia 2022 r., II Ka 212/22.

30 Ciekawą egzemplifikację stanowi też wyrok SO w Legnicy z 26 listopada 2019 r., IV Ka 255/19. Wskazano w nim, że: „Należy przyznać rację skarżącemu obrońcy oskarżonego,

Zdarza się również, że nawet w tych judykatach, w których zauważa się, iż w obrębie kryteriów przypisania skutku trzeba też wyróżnić przesłanki negatywne, argumentacja co do niemożności ich stosowania pozostawia wiele do życzenia. Dobrym przykładem są wywoody zaprezentowane w wyroku SO w Krakowie z 10 marca 2017 r., IV Ka 481/16. W uzasadnieniu tego rozstrzygnięcia wskazano:

Jak już przedstawił to sąd odwoławczy akceptując w pełni w tym zakresie rozważania prawne sądu pierwszej instancji bezpośrednią przyczyną wypadku była suma naruszonych reguł ostrożności przez oskarżoną C. Nieprawidłowo rozpoczęty przez oskarżoną niedokończony, manewr wyprzedzania skutkowało jego gwałtownym przerwaniem poprzez wykonanie nagłego skrętu w prawo zakończonego kolidowaniem z O., którego bezpośrednim następstwem było kolidowanie O. z samochodem pokrzywdzonej, a w wyniku tego A. C. uderzyła w nieprawidłowo zaparkowanego na poboczu samochodu R., nie panując już nad wywołanym przez siebie przebiegiem przyczynowym zapoczątkowanym naruszeniem reguł ruchu drogowego z art. 24 ust. 1; 2 zd.2; i art. 19 ust. 2 pkt 3 Prawa o ruchu drogowym. Fakt nieprawidłowego zaparkowania samochodu R. na poboczu drogi nie miał żadnego związku z naruszeniem przez oskarżoną reguł prawa o ruchu drogowym skutkującym wypadkiem drogowym w dniu 22 czerwca 2014 r.

Przytoczony powyżej tok rozumowania jest dotknięty wadą. W przypadkach, kiedy aktualizują się negatywne przesłanki przypisania skutku, często wystąpi sytuacja, w której istnieje związek między zachowaniem kandydata na sprawcę i pokrzywdzonego lub innej osoby. Badając aktualizację wspomnianych kryteriów przypisywalności, chodzi o normatywną ocenę tego, czyje naruszenie reguł było doniosłe i do jakiego stopnia. W omawianym wyroku SO w Krakowie takich analiz jednak zabrakło.

Wydaje się, że powodem niezadawalającego stanu rozważań nad negatywnymi przesłankami przypisywalności w orzecznictwie nie jest tylko to, iż na konieczność ich uwzględniania w procesie prawnokarnego

iż z pewnością oceniając stosunek tychże naruszeń zarówno przez oskarżonego, jak i pokrzywdzoną zdecydowanie mniejszy procent należy przypisać oskarżonemu, hipotetycznie można byłoby tu użyć proporcji 30 do 70 %. Jak już podniesiono powyżej dla sprawstwa przestępstwa z art. 177 istotą jest, iż odpowiedzialności podlega każdy z uczestników ruchu drogowego, który narusza jakiegokolwiek zasady bezpieczeństwa ruchu drogowego. Mamy tu do czynienia z tzw. sprawstwem niezależnym" (orzeczenie niepublikowane). Pomimo takich ustaleń sąd nie nawiązał w ogóle do tzw. negatywnych przesłanek przypisania skutku, mimo że kwestia ta była podnoszona w toku postępowania przez obrońcę oskarżonego.

wartościowania zwraca się uwagę w literaturze stosunkowo od niedawna. Nie można też zapominać, że w przeszłości w judykaturze wydawano wiele orzeczeń, z których wynikało, iż w procesie analizy przypisywania odpowiedzialności karnej nie ma miejsca dla negatywnych kryteriów przypisywalności skutku. Często prezentowano bowiem twierdzenia, iż przyczynienie się pokrzywdzonego do powstania przestępstwa nie stanowi przeszkody do pociągnięcia sprawcy do odpowiedzialności karnej za przestępstwo materialne. Wskazywano co najwyżej, iż jeśli dana osoba przyczyniła się do powstania skutku w jej dobrach, wówczas okoliczność taka może wpłynąć łagodząco na wymiar kary. Można wręcz stwierdzić, że w judykaturze rozwinęła się linia orzecznicza, w której zaaprobowano taki punkt widzenia³¹. Powoduje to, iż wiele składów orzekających nie traktuje dziś tzw. „przyczynienia się pokrzywdzonego” jako negatywnej przesłanki przypisania skutku. Również ta sytuacja może prowadzić do naruszenia zasady równości wobec prawa. Dotyczy to zwłaszcza tzw. spraw niekasacyjnych, kiedy strony pozbawione są możliwości złożenia kasacji zwyczajnej. Powoduje to, że mają one znaczne trudności z doprowadzeniem do oceny ich orzeczenia przez SN. Tymczasem to w orzecznictwie najwyższej instancji sądowej najczęściej analizowana jest kwestia potencjalnego stosowania negatywnych kryteriów przypisywalności.

Ponadto poza prawem karnym istnieją przepisy, które mogą na pierwszy rzut oka sugerować, iż wykluczone jest stosowanie negatywnych kryteriów przypisania skutku. Tytułem przykładu można wskazać na art. 207 § 1 k.p.³² Stanowi on, że pracodawca ponosi odpowiedzialność za stan bezpieczeństwa i higieny pracy w zakładzie pracy. Na zakres odpowiedzialności pracodawcy nie wpływają obowiązki pracowników w dziedzinie bezpieczeństwa i higieny pracy oraz powierzenie wykonywania zadań służby bezpieczeństwa i higieny pracy specjalistom spoza zakładu pracy, o których mowa w art. 237¹¹ § 2 k.p. Tymczasem kryteria przypisania skutku w prawie karnym mają charakter uniwersalny i powinny być stosowane przy ocenie odpowie-

31 Zob. np.: uchwała całej Izby SN z 28 lutego 1975 r., V KZP 2/74; wyrok SN z 28 marca 1979 r., V KRN 16/79; wyrok SN z 24 stycznia 1997 r., II KKN 133/96. Pogląd ten jest prezentowany też w orzeczeniach wydanych w niezbyt odległym czasie – wyrok SN z 13 lipca 2023 r., IV KK 72/22.

32 Ustawa z 26 czerwca 1974 r. – Kodeks pracy, Dz.U. 2025, poz. 277 tekst jedn.

działności za wszystkie przestępstwa skutkowe. Nie można oczywiście wykluczyć, iż nawet gdy niemożliwe jest przypisanie następstwa na gruncie prawa karnego, nie musi być wykluczona odpowiedzialność cywilna za jego spowodowanie. Teza ta została wyrażona w postanowieniu SN z 15 lutego 2012 r., II KK 193/11. Sąd Najwyższy wskazał bowiem, że: „brak odpowiedzialności karnej za przyczynienie się do powstania skutku w żadnym wypadku nie wyklucza możliwej odpowiedzialności cywilnej, czy to na zasadzie ryzyka, czy też winy, bowiem z uwagi na charakter odpowiedzialności karnej, która zasadza się na wspomnianej wcześniej szczególnej ocenie moralnej czynu, warunki przypisania sprawcy skutku w prawie karnym mogą być (i są) bardziej restrykcyjne niż w prawie cywilnym”.

Biorąc pod uwagę powyższe ustalenia, a w szczególności stan analiz orzeczniczych nad negatywnymi przesłankami przypisania skutku oraz sposobem ich stosowania w praktyce, należy przychylić się ostatecznie do wniosku, iż w Kodeksie karnym powinna zostać umieszczona wyraźna podstawa do ich aplikacji. Jak zostało wskazane, w przeszłości projektodawca podejmował już próby stworzenia takiej regulacji. Przykładowo we wspomnianym już projekcie z 10 grudnia 2013 r. zaproponowano, by stosowna podstawa do stosowania negatywnych przesłanek przypisania została umieszczona w art. 2 § 3 k.k., który miał mieć następujące brzmienie: „Skutku nie przypisuje się osobie niezachowującej reguły postępowania z dobrem prawnym, w szczególności jeżeli późniejsze naruszenie tej samej lub innej reguły postępowania przez inną osobę w sposób istotny wpłynęło na zmianę okoliczności wystąpienia tego skutku”.

W mojej ocenie tego typu regulacja byłaby niewystarczająca. Mogłaby się okazać nieodpowiednia zwłaszcza w przypadku czynów innej osoby polegających na zaniechaniu. Zachowanie polegające na braku aktywności nie powoduje bowiem żadnej „zmiany okoliczności wystąpienia skutku”.

Wydaje się, iż podstawa do aplikowania negatywnych przesłanek przypisania skutku może być opisana na dwa sposoby. Można z jednej strony rozważyć wprowadzenie klauzuli ogólnej ich stosowania. Mogłaby ona brzmieć następująco: „Skutku nie przypisuje się osobie niezachowującej reguły postępowania z dobrem prawnym, jeżeli główną

przyczyną skutku było późniejsze naruszenie reguły postępowania z dobrem prawnym przez inną osobę”.

Ujęcie kryteriów przypisywalności w tak syntetyczny sposób rodzi jednak większe ryzyko, iż będą one rozbieżnie stosowane. Jakkolwiek zagrożenia takiego nie da się wyeliminować, tym niemniej można zmniejszyć prawdopodobieństwo jego ziszczenia się. W 2019 r. zaprezentowałem listę czynników, które winno się brać pod uwagę przy ocenie, czy w realiach konkretnego stanu faktycznego można stosować negatywne kryteria przypisania. Zostały one podzielone na dwie grupy. Pierwsza miała dotyczyć przypadków, w których po czynie potencjalnego sprawcy pojawia się zachowanie dzierżyciela lub dysponenta dobra prawnego. Druga zaś odnosiła się do sytuacji późniejszego naruszenia zasad ostrożności przez osobę trzecią.

Jeśli chodzi o pierwszą grupę czynników, wskazałem wówczas, że chcąc stwierdzić, czy zachowanie pokrzywdzonego stanowi w danej sytuacji negatywną przesłankę przypisania skutku, winno się wziąć pod uwagę:

- a. czy dysponent lub dzierżyciel dobra prawnego, podejmujący się zachowania ryzykownego, był – ze względu na swój wiek lub stan psychiczny – w stanie rozpoznać znaczenie swego czynu,
- b. czy pokrzywdzony, narażając się na niebezpieczeństwo, nie działał pod wpływem przymusu fizycznego lub psychicznego, a więc czy jego czyn był swobodny i dobrowolny,
- c. czy pokrzywdzony posiadał wszelkie informacje konieczne z punktu widzenia prawidłowego rozpoznania ewentualnych ujemnych konsekwencji podjęcia się przez niego ryzykownego zachowania (chodzi tu o ustalenie, czy pokrzywdzony nie podejmował swego czynu w warunkach istotnego błędu co do okoliczności faktycznych)³³,
- d. rodzaj dobra prawnego, które potencjalny sprawca atakuje (im ważniejsze dobro prawne, tym bardziej do powstania skutku pokrzywdzony musi się przyczynić, by przyczynienie to aktualizowało negatywną przesłankę przypisania sprawstwa typu skutkowego),

33 Wymóg ten nie oznacza, że pokrzywdzony zawsze musi mieć świadomość, że jego zachowanie może doprowadzić do uszczerbku w dobru prawnym. Wystarczy, aby miał on takie kwantum wiedzy, by zagrożenie dla przedmiotu prawnokarnej ochrony było rozpoznawalne.

- e. rodzaj naruszonych przez potencjalnego sprawcę i dysponenta lub dzierżyciela dobra prawnego reguł postępowania z dobrem prawnym oraz stopień ich naruszenia (przy czym im istotniejszą regułę postępowania narusza pokrzywdzony, tym więcej argumentów będzie przemawiać za zastosowaniem negatywnego kryterium przypisania sprawstwa),
- f. sekwencję podjęcia się przez potencjalnego sprawcę oraz pokrzywdzonego czynów ryzykownych (co do zasady negatywnej przesłanki przypisania skutku nie będzie można zastosować wtedy, gdy czyn pokrzywdzonego poprzedzał zachowanie potencjalnego sprawcy i nie stanowił realizacji wspólnego ryzykownego przedsięwzięcia),
- g. zakres możliwości reakcji na stworzone przez potencjalnego sprawcę niebezpieczeństwo dla dobra prawnego, związany z tempem dynamizacji tego zagrożenia w odniesieniu do czasu jego powstania i chwili reakcji na owe ryzyko ze strony pokrzywdzonego,
- h. stopień możliwego do ustalenia z perspektywy *ex post* prawdopodobieństwa uniknięcia skutku w przypadku braku podejmowania przez pokrzywdzonego zachowania ryzykownego (dla aktualizacji negatywnej przesłanki przypisania skutku konieczne jest, by było ono wysokie),
- i. zakres możliwości kontrolowania przez pokrzywdzonego poziomu zagrożenia dla dobra prawnego (lub brak możliwości panowania nad stopniem natężenia tego niebezpieczeństwa),
- j. motyw, który towarzyszył dysponentowi lub dzierżycielowi dobra prawnego w toku podjęcia przez niego decyzji o samonarażeniu się (w przypadku stwierdzenia, że w świetle ocen aksjologicznych motyw ten zasługuje na usprawiedliwienie, zastosowanie negatywnej przesłanki przypisywalności może być wykluczone. Jeżeli jednak okaże się on nieracjonalny z punktu widzenia ocen moralnych, wówczas może aktualizować się przyczyna interweniująca wykluczająca przypisanie skutku),
- k. okoliczności sytuacyjne, które przesądziły o tym, że pokrzywdzony zrealizował niebezpieczne dla niego zachowanie (jeżeli okaże się, że w okolicznościach, w których pokrzywdzony podejmował swój czyn, istniał intensywny nacisk na jego procesy decyzyjne, wówczas zaistnieje podstawa do twierdzenia, że przedsięwzięte przez niego

zachowanie nastąpiło w warunkach wyłączających możliwość sensownej autodeterminacji),

- l. potencjalne następstwa, które powstałyby w przypadku rezygnacji z zachowania zwiększającego ryzyko dla dobra prawnego (czynnik ten jest istotny przede wszystkim w tych przypadkach, kiedy pokrzywdzony odmawia zgody na poddanie się operacji lub leczeniu),
- m. rodzaj czynności podejmowanych przez potencjalnego sprawcę i pokrzywdzonego w ramach realizacji ryzykownego przedsięwzięcia oraz wkład tych zachowań (ich waga kauzalna) w powstanie określonego skutku (stwierdzenie, że dana czynność stanowiła jedynie nakłonienie lub pomoc do realizacji określonego przedsięwzięcia, co do zasady wykluczy możliwość przypisania prawnokarnego następstwa),
- n. rola społeczna pokrzywdzonego podejmującego się zachowania ryzykownego i kontekst sytuacyjny, w którym tego rodzaju czyn jest podejmowany (jeżeli np. pokrzywdzony wykonuje ustawowe zadania związane z natury rzeczy z narażaniem się na niebezpieczeństwo, to działanie przez niego w ramach ciążących na nim obowiązków i z poszanowaniem zasad wykonywania zawodu co do zasady wykluczy możliwość aktualizacji negatywnej przesłanki przypisania skutku)³⁴.

Z kolei w sytuacji, gdy mamy do czynienia z późniejszym naruszeniem zasad ostrożności przez osobę trzecią, takie zachowanie winno się porównać z czynem potencjalnego sprawcy i ocenić, które z nich okazało się donioślejsze z perspektywy powstania skutku. W toku takiej oceny winno się uwzględnić m.in. takie czynniki, jak:

- a. rodzaj i charakter naruszonego lub zagrożonego dobra prawnego,
- b. treść, rodzaj, charakter naruszonych reguł ostrożności i stopień ich naruszenia,
- c. treść, rodzaj, charakter naruszonych przez potencjalnego sprawcę obowiązków oraz stopień ich naruszenia,
- d. poziom zainicjowanego, zdynamizowanego lub utrzymywanego zagrożenia dla dobra prawnego,
- e. okoliczności oraz warunki, w których dany czyn jest podejmowany,

34 S. Tarapata, *Przypisanie...*, s. 420–422.

- f. czas, w którym dana jednostka podejmuje swe zachowanie (w tym długość okresu między dwoma zachowaniami i długość czasu dostępnego na realizację określonego zadania),
- g. zakres możliwości postąpienia zgodnie z regułami ostrożności lub zareagowania na wytworzone już zagrożenie dla dobra prawnego,
- h. stan świadomości oraz motywację potencjalnych sprawców,
- i. kontekst społeczny, w którym określone zachowanie jest podejmowane (np. działanie wewnątrz lub poza określoną strukturą bądź ze społeczeństwem, z uwzględnieniem zależności istniejących w obrębie tychże jednostek organizacyjnych i ich charakteru),
- j. rolę społeczną, którą odgrywa kandydat na sprawcę (np. gwarant i jego rodzaj) oraz jego uprawnienia, obowiązki, kompetencje, kwalifikacje i doświadczenie,
- k. wartość kauzalną poszczególnych zachowań, badaną z perspektywy *ex post* (stopień przyczynienia się do powstania, dynamizacji albo nieuchylenia lub braku zmniejszenia zagrożenia dla dobra prawnego)³⁵.

Można rozważyć wprowadzenie katalogu wymienionych powyżej czynników do ustawy karnej (w przeredagowanej i skondensowanej formie). Wówczas sądy dysponowałyby narzędziem, które motywowałoby do szczegółowej oceny, czy w realiach konkretnego stanu faktycznego aktualizuje się negatywna przesłanka przypisania skutku. Być może opisanie tych wskazówek mogłoby stanowić znaczne ułatwienie dla sędziów w aplikowaniu zanegowanych kryteriów przypisywalności. Dlatego właśnie do tego rozwiązania należy się przychylić.

Poza przesłankami przypisania skutku można znaleźć jeszcze inne problematyczne obszary, które można rozbudować o dodatkowe regulacje. W literaturze wskazuje się na przykład, że w Kodeksie karnym nie ma zamkniętego katalogu okoliczności wyłączających winę. W art. 1 § 3 k.k. ustawodawca zawarł bowiem tzw. otwartą klauzulę zawinienia³⁶. Problem jednak polega na tym, iż w praktyce nie jest ona niemal w ogóle wykorzystywana. Wynika to zapewne z tego, że sądy nie posiadają informacji normatywnej nakazującej im wprost

35 S. Tarapata, *Przypisanie...*, s. 454–455.

36 J. Majewski, P. Kardas, *O dwóch...*, s. 72–73. Włodzimierz Wróbel i A. Zoll wskazują, że art. 1 § 3 k.k. uzasadnia odwoływanie się do „pozakodeksowych okoliczności wyłączających winę” – W. Wróbel, A. Zoll, *Polskie...*, s. 337.

uwzględnienie pewnych czynników przy ocenie, czy sprawcy czynu zabronionego da się przypisać winę. Można więc poczynić starania, by obecna otwarta klauzula zawinienia została chociażby w pewnym stopniu uszczegółowiona i ujęta w sposób pozytywny³⁷. Można byłoby np. wskazać w ustawie, że winy nie da się przypisać zwłaszcza wówczas, gdy – z powodu podjęcia zachowania w anormalnej sytuacji motywacyjnej – dopuszczenie się czynu zabronionego może być usprawiedliwione³⁸. W literaturze proponuje się jeszcze inne brzmienie przepisów dotyczących badania zawinienia. Piotr Kardas oraz J. Majewski sugerują, by do Kodeksu karnego wprowadzić któryś z dwóch przytoczonych poniżej alternatywnych zapisów: „Odpowiedzialności karnej podlega ten tylko, komu można postawić zarzut, iż w czasie czynu nie dał posłuchu normie prawnej” albo „Odpowiedzialności karnej podlega ten tylko, komu można postawić zarzut, że w czasie czynu nie postąpił zgodnie z nakazem prawa”³⁹.

W mojej ocenie każda z powyższych propozycji może zasługiwać na aprobatę. Jeśli do ustawy karnej zaimplementowanoby którąkolwiek z nich, wówczas być może sądy zostałyby zmotywowane do badania, czy w konkretnej sprawie mogą istnieć jakiekolwiek okoliczności, które wykluczałyby przypisanie zawinienia. Wówczas przesłanka winy, która ma fundamentalne znaczenie w analizach karnistycznych i jest zakorzeniona w Konstytucji, stanie się przedmiotem szerszych analiz, co może wprowadzić dyskusję karnistyczną jej dotyczącą na dużo wyższy poziom.

Zaprezentowane w niniejszym tekście analizy prowadzą do wniosku, że w obrębie brzegowych warunków odpowiedzialności istnieją pewne obszary, które powinny zostać dodatkowo uregulowane. Wprowadzenie tych regulacji mogłoby spowodować, iż kryteria przypisania odpowiedzialności, jakie są brane pod uwagę wobec potencjalnych sprawców, staną się bardziej jednolite, dzięki czemu wzrośnie szansa na to, że

37 Postulat taki był również przed laty zgłaszany przez P. Kardasa i J. Majewskiego – J. Majewski, P. Kardas, *O dwóch...*, s. 73–74.

38 Warto odnotować też aprobatę wyrażoną przez M. Rodzyńkiewicza dla jednego z projektów Kodeksu karnego, w którym miał znaleźć się art. 1 § 4 k.k. o treści: „Nie popełnia przestępstwa sprawca czynu zabronionego, jeżeli w chwili czynu nie można było od niego wymagać zachowania się zgodnego z prawem” – M. Rodzyńkiewicz, *Modelowanie...*, s. 82.

39 J. Majewski, P. Kardas, *O dwóch...*, s. 74.

w obrocie prawnym będą istnieć sprawiedliwsze rozstrzygnięcia, które zapewniają realizację zasady równości wobec prawa. Dotyczy to zwłaszcza przesłanek przypisania skutku (przede wszystkim kryteriów negatywnych) oraz obszarów zawinienia. Być może da się ustalić jeszcze inne obszary, w których można byłoby wprowadzić odpowiednie regulacje. Dotyczy to np. kwestii rozstrzygania zbiegu przestępstw. Zagadnienia te związane są z koniecznością rozstrzygnięcia szeregu problemów, czego nie da się uczynić w ramach tak krótkiego opracowania.

Literatura

- Aarnio A., *On Paradigm of Legal Dogmatics – Problems of Scientific Progress in Legal Research*, w: *Contemporary Conceptions of Law*, red. P. Trappe, Wiesbaden 1982.
- Barczak-Oplustil A., *Dyrektywy wymiaru kary łącznej*, w: *Zagadnienia teorii i nauczania prawa karnego. Kara łączna. Księga jubileuszowa profesor Marii Szewczyk*, red. W. Górski, P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel, Warszawa 2013.
- Barczak-Oplustil A., Małecki M., Tarapata S., Iwański M., *Ekspertryza. Populistyczna nowelizacja prawa karnego. Ustawa z dnia 7.07.2022 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (druk senacki nr 762)*, „Krakowski Instytut Prawa Karnego” z 19 lipca 2022 r., <https://kipk.pl/ekspertyzy/populistyczna-nowelizacja-prawa-karnego/>, dostęp: 30 stycznia 2025 r.
- Barczak-Oplustil A., *Sporne zagadnienia istoty winy w prawie karnym. Zarys problemu*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2005, nr 2.
- Bielski M., *Normatywne mechanizmy zapobiegające przyjęciu realnego zbiegu przestępstw jako negatywna przesłanka zastosowania instytucji kary łącznej*, w: *Zagadnienia teorii i nauczania prawa karnego. Kara łączna. Księga Jubileuszowa Profesor Marii Szewczyk*, red. W. Górski, P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel, Warszawa 2013.
- Bieniek M., *Glosa do wyroku SN z dnia 22 lutego 1983 r., IV KR 5/83*, „Nowe Prawo” 1984, nr 5.
- Błachnio-Parzych A., *Zbieg odpowiedzialności karnej i administracyjno-karnej jako zbieg reżimów odpowiedzialności represyjnej*, Warszawa 2016.
- Błaszczak W., Glastner J., *Lex retro non agit czy nullum crimen sine lege*, „Państwo i Prawo” 1985, nr 4.
- Bogdan G., w: *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz. Tom II*, red. W. Wróbel, A. Zoll, Warszawa 2013.

- Bogdan G., *Problematyka wymiaru kary łącznej w ustawodawstwach karnych Niemiec, Austrii i Szwajcarii*, w: *Zagadnienia teorii i nauczania prawa karnego. Kara łączna. Księga Jubileuszowa Profesor Marii Szewczyk*, red. W. Górski, P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel, Warszawa 2013.
- Bojańczyk A., *Z problematyki relacji między odpowiedzialnością dyscyplinarną i karną (na przykładzie odpowiedzialności dyscyplinarnej zawodów prawniczych)*, „Państwo i Prawo” 2004, nr 9.
- Bojarski M., Giezek J., Sienkiewicz Z., *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna*, Warszawa 2004.
- Bojarski T., *Kilka uwag na temat relacji między odpowiedzialnością dyscyplinarną a karną*, „Państwo i Prawo” 2005, nr 3.
- Bojarski T., w: *System prawa karnego. Tom 2. Źródła Prawa Karnego*, red. T. Bojarski, Warszawa 2011.
- Bosek L., w: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. M. Safjan, L. Bosek, Legalis 2016.
- Bruckmüller K., Altrichter K., *Cross-border victim in Austria*, w: *Legal and practical barriers to free movement of victims in Europe*, red. E. Hryniewicz-Lach, M. Kilchling, Londyn 2025.
- Brudzik M., Zagrodnik J., w: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. J. Zagrodnik, Warszawa 2024.
- Buchała K., Cwiąkowski Z., Szewczyk M., Zoll A., *Komentarz do kodeksu karnego. Część ogólna*, red. K. Buchała, Warszawa 1994.
- Buchała K., *Direktywy sądowego wymiaru kary*, Warszawa 1964.
- Buchała K., Krazue Z., *Dwugłos na temat „warunkowe zawieszenie wykonania kary a wyrok łączony”*, „Palestra” 1978, nr 5–6.
- Buchała K., *Wymiar kary łącznej*, „Państwo i Prawo” 1972, z. 1.
- Budyn-Kulik M., *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, Lex 2025.
- Budyn-Kulik M., *Wykroczenia – małe przestępstwa, czy czyny o charakterze administracyjnym*, w: *Verba volant, scripta manent. Proces karny, prawo karne skarbowe i prawo wykroczeń po zmianach z lat 2015–2016. Księga pamiątkowa poświęcona Profesor Monice Zbrojewskiej*, red. T. Grzegorzczak, R. Olszewski, Warszawa 2017.
- Byczyk M., *O niekonstytucyjności tzw. recydywy w prawie karnym*, „Prokuratura i Prawo” 2016, nr 11.
- Christie N., *Conflicts as property*, „The British Journal of Criminology” 1977, z. 17 (1).
- Cieślak M., *Polskie prawo karne. Zarys systemowego ujęcia*, Warszawa 1994.
- Cudzoziemcy w Polsce. Podręcznik dla funkcjonariuszy publicznych*, red. E. Ostaszewska-Żuk, Warszawa 2016, https://pl.boell.org/sites/default/files/cudzoziemcy_w_polsce_podrecznik.pdf, dostęp: 1 grudnia 2024 r.
- Cwiąkowski Z., *O niektórych pojęciach związanych z wymiarem kary*, „Nowe Prawo” 1989, nr 4.
- Czarnecki P., *Postępowanie dyscyplinarne wobec osób wykonujących prawnicze zawody zaufania publicznego*, Warszawa 2013.

- Dąbrowska-Kardas M., *Analiza dyrektywalna przepisów części ogólnej kodeksu karnego*, Warszawa 2012.
- Daniluk M., *Idealny zbieg wykroczenia z przestępstwem*, w: *Aktualne problemy konstytucyjne w świetle wniosków, pytań prawnych i skarg konstytucyjnych do Trybunału Konstytucyjnego 2010 – 2012*, red. P. Daniluk, M. Laskowska, Warszawa 2013.
- Dębski R., *Współdziałanie przy przestępstwie indywidualnym w ujęciu nowego kodeksu karnego*, „Państwo i Prawo” 2002, z. 6.
- Drabik L., Sobol E., *Słownik języka polskiego*, Warszawa 2007.
- Drechsler K.H., *Die mitbestrafte Tat (Straflose Vor- und Nachtat)*, Borna–Leipzig 1936.
- Dziergawka A., *Reguły intertemporalne związane z orzekaniem kary łącznej w warunkach art. 81 Tarczy 4.0*, „Przegląd Sądowy” 2020, nr 11–12.
- Fila K., *Domniemanie w polskim prawie karnym*, Warszawa 2023.
- Florczak-Wątor M., w: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. P. Tuleja, Warszawa 2023.
- Gardocki L., *Prawnokarna problematyka sędziowskiej odpowiedzialności dyscyplinarnej*, w: *Przestępstwo–kara–polityka kryminalna. Problemy tworzenia i funkcjonowania prawa. Księga jubileuszowa z okazji 70 rocznicy urodzin Profesora Tomasza Kaczmarskiego*, red. J. Giezek, Kraków 2006.
- Giezek J., *Dyrektywy wymiaru kary łącznej*, w: *Dyrektywy sądowego wymiaru kary*, red. J. Majewski, Warszawa 2014.
- Giezek J., Gruszecka D., w: *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, red. J. Giezek, Warszawa 2012.
- Giezek J., *Integrowanie wielości zachowań (czynów) jako podstawa mechanizmu redukującego odpowiedzialność karną*, w: *Redukcja odpowiedzialności karnej*, red. J. Giezek, P. Kardas, Warszawa 2025.
- Giezek J., Kardas P., *Mechanizmy redukcyjne przy wielości przestępstw a kolizja ustaw w czasie*, w: *Reguły intertemporalne w prawie karnym. Pokłosie XV Bielańskiego Kolokwium Karnistycznego*, red. J. Majewski, Warszawa 2019.
- Giezek J., Kardas P., *Nowe uregulowanie ciągłości popełnienia przestępstwa i wykroczenia (art. 12 § 2 kodeksu karnego oraz 10a kodeksu wykroczeń)*, „Palestra” 2019, nr 1–2.
- Giezek J., Kardas P., *O kryteriach obiektywnego oraz subiektywnego przypisania z punktu widzenia podstaw odpowiedzialności karnej – uwagi wprowadzające*, w: *Obiektywne oraz subiektywne przypisanie odpowiedzialności karnej*, red. J. Giezek, P. Kardas, Warszawa 2016.
- Giezek J., Kardas P., *O modelach ciągłości popełnienia przestępstwa oraz przejawach jej instrumentacji w procesie karnym*, „Prokuratura i Prawo” 2021, nr 7–8.
- Giezek J., Kardas P., *O normatywnej istocie i funkcjach mechanizmów redukujących odpowiedzialność karną w ujęciu teoretycznym, dogmatycznym oraz kryminalno-politycznym*, w: *Redukcja odpowiedzialności karnej*, red. J. Giezek, P. Kardas, Warszawa 2025.
- Giezek J., *Kilka uwag o modyfikacji podstaw wymiaru kary łącznej*, w: *Obrońca i pełnomocnik w procesie karnym po 1 lipca 2015 r.*, red. P. Wiliński, Warszawa 2015.

- Giezek J., Kokot R., *O problemach związanych z kumulacją podstaw regresji i progresji karania*, w: *Współczesne oblicze prawa karnego, prawa wykroczeń, kryminologii i polityki kryminalnej. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Violetcie Konarskiej-Wrzosek*, red. J.C. Bojarski, N. Daško, J. Lachowski, T. Oczkowski, A. Ziółkowska, Warszawa 2023.
- Giezek J., Lipiński K., *Kara łączna oraz modele jej wymiaru – próba nowego spojrzenia*, w: *Ostatnio wprowadzone oraz zapowiadane zmiany w Kodeksie karnym z perspektywy racjonalnej polityki kryminalnej*, red. J. Majewski, Warszawa 2026 (w druku).
- Giezek J., *O możliwości naukowego uzasadnienia zmiany modelu odpowiedzialności karnej*, „Państwo i Prawo” 2017, z. 2.
- Giezek J., *O sankcjach alternatywnych oraz możliwości wyboru rodzaju wymierzonej kary*, „Palestra” 2015, nr 7–8.
- Giezek J., *Okoliczności wpływające na wymiar kary a modyfikujące znamiona czynu zabronionego*, w: *Zagadnienia teorii i nauczania prawa karnego. Kara łączna. Księga jubileuszowa Profesor Marii Szewczyk*, red. W. Górski, P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel, Warszawa 2013.
- Giezek J., *Tożsamość czynu jako podstawa różnicowania mechanizmów redukujących odpowiedzialność karną*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2017, nr XLIII.
- Giezek J., w: *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, red. J. Giezek, Warszawa 2021.
- Giezek J., *Zbieg przepisów a konstrukcja przestępstwa ciągłego*, w: *Zbieg przepisów i zbieg przestępstw w polskim prawie karnym*, red. J. Majewski, Toruń 2006.
- Giezek J., *Znamiona modyfikujące typ czynu zabronionego a okoliczności wpływające na wymiar kary*, w: *Zmodyfikowane typy przestępstw w teorii i praktyce sądowej*, red. J. Brzezińska, J. Giezek, Warszawa 2017.
- Giętkowski R., *Odpowiedzialność dyscyplinarna w prawie polskim*, Gdańsk 2013.
- Gizbert-Studnicki T., *Zasady i reguły prawne*, „Państwo i Prawo” 1988, nr 3.
- Gregorczyk D., *Administracyjne kary pieniężne w nowelizacji Kodeksu postępowania administracyjnego*, w: *Nowe instytucje procesowe w postępowaniu administracyjnym w świetle nowelizacji Kodeksu postępowania administracyjnego z dnia 7 kwietnia 2017 roku*, red. A. Gronkiewicz, A. Ziółkowska, Katowice 2017.
- Grzegorzczak P., Weitz K., w: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. M. Safjan, L. Bosek, Legalis 2016.
- Harasimowicz M., *Nowy model kary łącznej. Aspekty materialnoprawne*, Kraków 2022.
- Harasimowicz M., *O sumowaniu kar słów kilka (uwagi krytyczne)*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2019, z. 1.
- Heine G., *Unterscheidung zwischen Straftaten und Ordnungswidrigkeiten*, „Jurisprudenz” 1999, t. 12.
- Hellwege Ph., Soniewicka M., *Law and Interdisciplinarity*, w: *Law and Interdisciplinarity*, red. Ph. Hellwege, M. Soniewicka, Tuebingen 2004.
- Hryniewicz-Lach E., *Cross-border victims in Poland*, w: *Legal and practical barriers to free movement of victims in Europe*, red. E. Hryniewicz-Lach, M. Kilchling, Londyn 2025.

- Informacja o wynikach kontroli: Realizacja zadań Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej – Funduszu Sprawiedliwości*, KPB.430.010.2021, Nr ewid. 132/2021/P/20/037/KPB, Najwyższa Izba Kontroli, Warszawa, 2 sierpnia 2021 r., <https://www.nik.gov.pl/plik/id,24738,vp,27486.pdf>, dostęp: 1 grudnia 2024 r.
- Izydorzyc J., *Aksjologiczne uzasadnienie obowiązywania zasady legalizmu w polskim procesie karnym*, w: *Zasada legalizmu w procesie karnym*, t. 2, red. B. Dudzik, J. Kosowski, I. Nowikowski, Lublin 2015.
- Janczukowicz K., *O pojęciu „zagrożenia karą” w świetle obowiązującego prawa karnego*, „Nowe Prawo” 1990, nr 1–3.
- Janiszewski B., *Recydywa wielokrotna w prawie karnym. Zagadnienia nadzwyczajnego wymiaru kary*, Poznań–Warszawa 1992.
- Joint Statement in Reaction to the Council Position on the Victims’ Rights Directive Revision*, Victim Support Europe, 4 lipca 2024 r., <https://victim-support.eu/news/joint-statement-in-reaction-to-the-council-position-on-the-victims-rights-directive-revision/>, dostęp: 1 grudnia 2024 r.
- Kaczmarek T., *Ekstraneus jako współdziałający w popełnieniu przestępstwa indywidualnego – problemy sporne*, w: *Zmodyfikowane typy przestępstw w teorii i praktyce sądowej*, red. J. Giezek, J. Brzezińska, Warszawa 2017.
- Kaczmarek T., *Ogólne dyrektywy wymiaru kary w teorii i praktyce sądowej*, Wrocław 1980.
- Kaczmarek T., *Recenzja książki Janusza Raglewskiego, Model nadzwyczajnego złagodzenia kary w polskim systemie prawa karnego. Analiza dogmatyczna w ujęciu materialnoprawnym*, „Prokuratura i Prawo” 2010, nr 6.
- Kaczmarek T., *Sporne problemy odpowiedzialności karnej ekstraneusa za współsprawstwo do przestępstw indywidualnych*, w: *Nauka wobec prawdy sądowej. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Zdzisława Kegla*, red. R. Jaworski, M. Szostak, Wrocław 2005.
- Kaczor R., *Limitująca funkcja winy przy wymiarze kary*, „Przegląd Sądowy” 2008, nr 11–12.
- Kaftal A., *Przestępstwo ciągłe w prawie karnym*, Warszawa 1985.
- Kala D., Klubińska M., *Kara łączna w projektach nowelizacji Kodeksu karnego – wybrane zagadnienia*, „Kwartalnik Szkoły Sądownictwa i Prokuratury” 2014, nr 13.
- Kala D., *Postępowanie w przedmiocie wydania wyroku łącznego. Zagadnienia karno-materialne i procesowe*, Toruń 2003.
- Kamiński M., *Prawo administracyjne intertemporalne*, Warszawa 2011.
- Kardas P., *„Idealny zbieg przestępstw” jako problem teoretyczny, dogmatyczny i kryminalnopolityczny*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2014, z. 3.
- Kardas P., Bielski M., *Kara łączna i ciąg przestępstw*, w: *Nowelizacja prawa karnego 2015. Komentarz*, red. W. Wróbel, Kraków 2015.

- Kardas P., *Czy decyzje procesowe prokuratora mogą ograniczać sąd w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości: perspektywa modelowa i zmiany ustawodawcze*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2025, nr 4, <https://doi.org/10.60677/CPKiNP2025.4.4>.
- Kardas P., *Głos w dyskusji, w: Zbieg przepisów oraz zbieg przestępstw w polskim prawie karnym*, red. J. Majewski, Toruń 2006.
- Kardas P., *Instytucja prawa łaski w polskim systemie prawnym*, Warszawa 2025.
- Kardas P., *Jeden czy dwa modele wymiaru kary łącznej? O paradoksach nowej regulacji kary łącznej*, „Prokuratura i Prawo” 2015, nr 11.
- Kardas P., *Kara łączna i ciąg przestępstw*, w: *Nowelizacja prawa karnego 2015. Komentarz*, red. W. Wróbel, Kraków 2015.
- Kardas P., *Kilka uwag o sposobach rozstrzygania sporów dotyczących sprawczego współdziałania w popełnieniu przestępstwa indywidualnego*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 2017, nr 43.
- Kardas P., Majewski J., *Kilka uwag o kwestii tzw. rzeczywistego zbiegu przepisów ustawy w prawie karnym i sposobach jej rozstrzygania*, w: *Problemy odpowiedzialności karnej. Księga ku czci Profesora K. Buchały*, red. Z. Ćwiąkański, M. Szewczyk, S. Waltoś, A. Zoll, Kraków 1994.
- Kardas P., *O istocie tzw., mechanizmów redukcyjnych, ich celu i funkcjach*, w: *System Prawa Karnego. Tom 4*, Warszawa 2013.
- Kardas P., *O relacjach między strukturą przestępstwa a dekodowanymi z przepisów prawa karnego strukturami normatywnymi*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2012, z. 4.
- Kardas P., *Pozorny i pomijalny zbieg przestępstw oraz ciągłość popełnienia przestępstwa*, w: *System prawa karnego. T. 4. Nauka o przestępstwie. Wylączenie i ograniczenie odpowiedzialności karnej*, red. L.K. Paprzycki, Warszawa 2017.
- Kardas P., *Problem warunkowego zawieszenia wykonania kary w kontekście zasad wymiaru kary łącznej oraz reguł intertemporalnych*, w: *Środki związane z poddaniem sprawcy próbie*, red. J. Majewski, Toruń 2013.
- Kardas P., *Przestępstwo ciągłe w prawie karnym materialnym. Analiza konstrukcji modelowych na tle pojęcia czynu, zbiegu przepisów i zbiegu przestępstw*, Kraków 1999.
- Kardas P., *Refleksje po dziesięciu latach obowiązywania kodeksu karnego z 1997 r. (Uwagi o przyjmowanych kryteriach i metodach oceny obowiązującej kodyfikacji karnej)*, w: *Kodeks karny i kodeks postępowania karnego po dziesięciu latach obowiązywania. Ocena i zmian*, red. M. Mozgawa, K. Dudka, Warszawa 2009.
- Kardas P., *Teoretyczne aspekty ustawowego modelu rozstrzygania zbiegu przepisów typizujących wykroczenia oraz wieloczynowego zbiegu wykroczeń*, w: *Nowy model prawa wykroczeń. Teoria. Praktyka. Przyszłość*, red. W. Wróbel, M. Małecki, M. Pyrcak-Górowska, D. Zajac, Kraków 2024, <https://www.doi.org/10.60677/kipk9788395965593>.
- Kardas P., *Teoretyczne podstawy odpowiedzialności karnej za przestępne współdziałanie*, Kraków 2001.

- Kardas P., *Typy zmodyfikowane ze względu na podmiot jako szczególna odmiana tzw. przestępstw indywidualnych a formy współdziałania przestępnego*, w: *Zmodyfikowane typy przestępstw w teorii i praktyce sądowej*, red. J. Giezek, J. Brzezińska, Warszawa 2017.
- Kardas P., w: *Kodeks karny. Część ogólna. Tom I. Część I. Komentarz do art. 1–52*, red. W. Wróbel, A. Zoll, Warszawa 2016.
- Kardas P., w: *Kodeks karny. Część ogólna. Tom I. Część 2*, red. W. Wróbel, A. Zoll, Warszawa 2016.
- Kardas P., w: *System Prawa Karnego. T. 4. Nauka o przestępstwie. Wyłączenie i ograniczenie odpowiedzialności karnej*, red. L.K. Paprzycki, Warszawa 2013.
- Kardas P., *Wymiar kary łącznej*, w: *System prawa karnego. Tom 5. Nauka o karze. Sądowy wymiar kary*, red. T. Kaczmarek, Warszawa 2017.
- Kardas P., *Zbieg przepisów ustawy w prawie karnym. Analiza teoretyczna*, Warszawa 2011.
- Kardas P., *Zbieg przestępstw czy zbieg kar? Rozważania o podstawie wymiaru kary łącznej w świetle nowelizacji Kodeksu karnego z 20 lutego 2015 r.*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2015, z. 3.
- Kardas P., *Zbieg przestępstw i kara łączna w polskim prawie karnym*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2013, Sectio G, Vol. LX, 2.
- Kaufmann A., *Rechtsphilosophie, Rechtstheorie, Rechtsdogmatik*, w: *Einfuehrung in die Rechtsphilosophie und Rechtstheorie der Gegenwart*, red. W. Hassemer, Berlin 2016.
- Kędzior S., *Okoliczności wpływające na surowszy wymiar kary a znamiona strony podmiotowej*, 2023, niepublikowana praca magisterska.
- Kluza J., *Aspekty intertemporalne kary łącznej ze szczególnym uwzględnieniem zmian wynikających z nowelizacji kodeksu karnego z 19.06.2020 r.*, „Palestra” 2022, nr 2.
- Kochanowski J., *Redukcja odpowiedzialności karnej. Analiza i ocena założeń Kodeksu karnego z 1997 r. na tle innych polskich kodyfikacji karnych*, Warszawa 2000.
- Kodeks karny. Tom I. Część ogólna. Komentarz do art. 1–116*, red. M. Królikowski, R. Zawłocki, Warszawa 2021.
- Kokot R., *Nadzwyczajny wymiar kary – kilka uwag i kontrowersji*, „Nowe Kodyfikacje Prawa Karnego” 2009, t. XXV.
- Konarska-Wrzosek V., *Modyfikacje w zakresie ustawowych zagrożeń karnych przewidziane w ramach zwykłego sądowego wymiaru kary*, w: *Nadzwyczajny wymiar kary*, red. J. Majewski, Toruń 2009.
- Konarska-Wrzosek V., w: A. Lach, J. Lachowski, T. Oczkowski, I. Zgoliński, A. Ziółkowska, V. Konarska-Wrzosek, *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2023.
- Koper R., *Stosowanie instytucji skazania bez rozprawy w sprawach złożonych*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2002, nr 4.
- Kostarczyk-Gryszka J., *Problem granic realnego zbiegu przestępstw*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 1968, nr 37.
- Kozielewicz W., *Odpowiedzialność dyscyplinarna sędziego za wykroczenie*, w: *Państwo prawa i prawo karne. Księga jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla*, red. P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel, t. II, Warszawa 2012.

- Kozielewicz W., *Stosowanie prawa karnego materialnego i procesowego w postępowaniu dyscyplinarnym w sprawach sędziów (zarys problematyki)*, w: *W kręgu teorii i praktyki prawa karnego. Księga poświęcona pamięci Profesora Andrzeja Wąska*, red. L. Leszczyński, E. Skrętowicz, Z. Hołda, Lublin 2005.
- Kozielewicz W., *Wpływ instytucji prawa karnego materialnego i procesowego na wykładnię i stosowanie przepisów o odpowiedzialności dyscyplinarnej radców prawnych*, „Themis Polska Nova” 2013, nr 2.
- Król-Bogomilska M., *Penalizacja naruszeń prawa konkurencji w polskim systemie prawa-monolit czy hybryda*, w: *Państwo prawa i prawo karne. Księga Jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla*, t. II, red. P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel, Warszawa 2012.
- Królikowski M., *Funkcjonalność dogmatyki prawa karnego*, Warszawa 2025.
- Królikowski M., *Wokół problemów z zasadą nullum poena sine lege przy dostosowaniu kary orzeczonej w innym państwie członkowskim Unii Europejskiej*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2008, z. 2.
- Królikowski M., *Wynaturzenia prawa karnego a potrzeba mechanizmów redukcji odpowiedzialności karnej*, w: *Redukcja odpowiedzialności karnej*, red. J. Giezek, P. Kardas, Warszawa 2025.
- Królikowski M., Zawłocki R., *Prawo karne*, Warszawa 2015.
- Królikowski M., Żółtek S., w: *Kodeks karny. Komentarz, Tom I, Część ogólna*, red. M. Królikowski, R. Zawłocki, Warszawa 2021.
- Kruk E., *Sankcja administracyjna*, Lublin 2013.
- Kubicki L., *Projekt prawa o wykroczeniach*, „Państwo i Prawo” 1961, z. 10.
- Kulesza J., *Problemy teorii kryminalizacji. Studium z zakresu prawa karnego i konstytucyjnego*, Łódź 2017.
- Kulik M., Błotnicki M., *Petty Offences in Poland Between Criminal Law and Administrative Law*, „Croatian and Comparative Public Administration” 2021, nr 3.
- Kulik M., *Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 25 lutego 2002 r. (I KZP 1/2002)*, „Palestra” 2003, nr 1–2.
- Kulik M., *Przestępstwa współukarane w polskim prawie karnym*, Lublin 2021.
- Kulik M., *Tzw. czynność towarzysząca w świetle reguł wyłączania wielości ocen w sprawie karnym*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2009, nr 2.
- Kulik M., w: *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, red. M. Mozgawa, LEX/el. 2024.
- Kulik M., Wąsek A., w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. M. Filar, Warszawa 2016.
- Kulik M., *Wyrok łączny w praktyce sądowej w latach 2012–2013*, „Prawo w Działaniu” 2015, nr 23.
- Kunicka-Michalska B., Kulesza J., w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. R. Stefański, Warszawa 2025.
- Kwiatkowski Z., w: *System Prawa Karnego Procesowego. Tom V. Sądy i inne organy postępowania karnego*, red. Z. Kwiatkowski, Warszawa 2015.
- Lachowski J., w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. V. Konarska-Wrzosek, Warszawa 2023.
- Lachowski J., *Warunkowe zwolnienie z reszty kary pozbawienia wolności*, Warszawa 2010.

- Laskowski M., *Czy odpowiedzialność dyscyplinarna jest rodzajem odpowiedzialności karnej?*, „Themis Polska Nova” 2013, nr 1.
- Legal and practical barriers to free movement of victims in Europe*, red. E. Hryniewicz-Lach, M. Kilchling, Londyn 2025.
- Leżak K.J., „Korzystność” wyroku łącznego. *Analiza orzecznictwa sądowego i poglądów doktryny na tle polskich rozwiązań normatywnych*, Warszawa 2022.
- Leżak K.J., *Racjonalny system wymiaru kary łącznej*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji” 2020, t. CXX/2.
- Limburska A., *Aktualne zagadnienia intertemporalne związane z instytucją kary łącznej*, „Monitor Prawniczy” 2021, nr 2.
- Limburska A., *Miejsce niesprawczych form przestępnego współdziałania w reżimie odpowiedzialności ekstraneusa za typ znamienny okolicznością osobistą*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2025, t. 87, nr 2.
- Lipiński K., *Wzorce osobowe w prawie karnym*, Warszawa 2020.
- Liszewska A., *Odpowiedzialność karna za współdziałanie przy przestępstwach indywidualnych w polskim prawie karnym*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2004, z. I.
- Liszewska A., *Współdziałanie przestępne w polskim prawie karnym*, Łódź 2004.
- Liszewska A., *Współdziałanie przy przestępstwach indywidualnych (głos w dyskusji o wykładni 21 § 2 k.k.)*, „Państwo i Prawo” 2020, z. 4.
- Łabuda G., w: *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, red. J. Giezek, Warszawa 2021.
- Łętowski J., *O problemach odpowiedzialności dyscyplinarnej i służbowej w administracji*, „Państwo i Prawo” 1971, nr 8–9.
- Machlańska J., *Model wymiaru kary za wielość przestępstw. Analiza porównawcza na tle rosyjskiego i polskiego prawa karnego*, niepublikowana rozprawa doktorska, Kraków 2021.
- Majewski J., „Ten sam czyn” jako jedna z przesłanek kumulatywnej kwalifikacji, w: *Zbieg przepisów i zbieg przestępstw w polskim prawie karnym*, red. J. Majewski, Toruń 2006.
- Majewski J., Kardas P., *O dwóch znaczeniach winy w prawie karnym*, „Państwo i Prawo” 1993, nr 10.
- Majewski J., *Kodeks karny. Komentarz do zmian 2015*, Warszawa 2015.
- Majewski J., *O „redukcji odpowiedzialności karnej”. Uwagi terminologiczne*, w: *Redukcja odpowiedzialności karnej*, red. J. Giezek, P. Kardas, Warszawa 2025.
- Majewski J., *O konsekwencjach zmiany ustawy w czasie popełniania czynu zabronionego*, w: *Reguły intertemporalne w prawie karnym. Pokłosie XV Bielańskiego Kolo-kwium Karnistycznego*, red. J. Majewski, Warszawa 2019.
- Majewski J., *O ustawowym zagrożeniu i innych pojęciach związanych z nadzwyczajnym wymiarem kary (w języku kodeksu karnego)*, w: *Nadzwyczajny wymiar kary*, red. J. Majewski, Toruń 2009.
- Majewski J., *Prawnokarne przypisanie skutku przy zaniechaniu*, Kraków 1997.
- Majewski J., *Tak zwana kolizja obowiązków w prawie karnym*, Warszawa 2002.

- Majewski J., w: A. Błachnio, J. Kosonoga-Zygmunt, P. Zakrzewski, J. Majewski, *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2024.
- Majewski J., w: *Kodeks Karny. Część ogólna, Tom I, Komentarz do art. 1–52*, red. W. Wróbel, A. Zoll, Warszawa 2016.
- Majewski J., w: *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, red. A. Zoll, Warszawa 2004.
- Majewski J., w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. J. Majewski, Warszawa 2024.
- Makarewicz J., *Kodeks karny z komentarzem*, Lwów 1938.
- Makarewicz J., *Kodeks karny z komentarzem. Uzupełnienie IV-go Wydania. Orzecznictwo Sądu Najwyższego (R. 1935 Zb. Nr 1–134)*, Lwów 1936.
- Makarewicz J., *Projekt Kodeksu karnego, w redakcji przyjętej w drugim czytaniu przez Sekcję Prawa Karnego Komisji Kodyfikacyjnej R. P.*, „Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Sekcja prawa karnego”, t. V, z. 3, Warszawa 1930.
- Makowski W., *Kodeks karny z komentarzem*, Warszawa 1937.
- Małecki M., *Charakter prawny art. 37a k.k.*, „Przegląd Sądowy” 2016, z. 11.
- Małecki M., *Ustawowe zagrożenie karą i sądowy wymiar kary, w: Nowelizacja kodeksu karnego 2015. Komentarz*, red. W. Wróbel, Kraków 2015.
- Malinowska I., Bryk J., *Handel ludźmi – zapobieganie i zwalczanie*, Szcztytno 2009.
- Manual of Effective and Secure Referrals of Victims*, Victim Support Europe, luty 2020 r., https://victim-support.eu/wp-content/files_mf/1626338096Manualfinalforprint.pdf, dostęp: 1 grudnia 2024 r.
- Marek A., Gensikowski P., *Konstrukcja czynów współukaranych i jej implikacje praktyczne*, „Prokuratura i Prawo” 2004, nr 10.
- Marek A., Lachowski J., *Niektóre problemy wynikające z „jednoczynowości” przestępstwa ciągłego*, „Prokuratura i Prawo” 2004, nr 11–12.
- Maroń G., *Przeproszenie, przebaczenie i pojednanie w polskim prawie karnym – wybrane aspekty*, „Prokuratura i Prawo” 2020, z. 3.
- Marszał K., *Proces karny. Zagadnienia ogólne*, Katowice 2008.
- Mechanizmy redukcyjne w prawie karnym*, red. J. Giezek, P. Kardas, Warszawa 2025.
- Merschler Th., *Legal and Theological Dogmatics*, w: *Law and Interdisciplinarity*, red. Ph. Hellwege and M. Soniewicka, Tuebingen 2004.
- Michór D., *Odpowiedzialność administracyjna w obrocie instrumentami finansowymi*, Warszawa 2009.
- Mikołajewicz J., Paluszkiewicz H., *Rozstrzygnięcia intertemporalne prawa karnego, w: Problematyka intertemporalna w prawie. Zagadnienia podstawowe. Rozstrzygnięcia intertemporalne. Geneza i funkcje*, red. J. Mikołajewicz, Warszawa 2015.
- Mikołajewicz J., *Prawo intertemporalne. Zagadnienia teoretycznoprawne*, Poznań 2000.
- Mozgawa M., Kulik M., *Wybrane zagadnienia z zakresu wzajemnego stosunku odpowiedzialności karnej i administracyjnej*, „Ius Novum” 2016, nr 2.
- Murzynowski A., *Istota i zasady procesu karnego*, Warszawa 1976.
- National framework for comprehensive victim support*, Victim Support Europe 2022, https://victim-support.eu/wp-content/files_mf/1668091265NationalFrameworkforComprehensiveVictimSupport_compressed.pdf, dostęp: 1 grudnia 2024 r.

- Nawrocki M., *Glosa do wyroku SN z dnia 14 listopada 2016 r., III KK 273/16*, „Prokuratura i Prawo” 2018, nr 7–8, <https://www.gov.pl/web/prokuratura-krajowa/numer-7-8-2018>.
- Patryas W., *Interpretacja karnistyczna. Studium metodologiczne*, Poznań 1988.
- Pietrzykowski T., *Podstawy prawa intertemporalnego. Zmiany przepisów a problemy stosowania prawa*, Warszawa 2011.
- Pietrzykowski T., *Wsteczne działanie prawa i jego zakaz*, Kraków 2004.
- Pilarczyk Ł., *Analiza odpowiedzialności karnej ekstraneusa za przestępne współdziałanie w odniesieniu do podżegania i pomocnictwa*, „Ius Novum” 2014, nr 4.
- Pilarczyk Ł., *Istota przestępstw indywidualnych*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2014, z. 4.
- Pilarczyk Ł., *Postulaty nowelizacji art. 21 § 2 k.k. w zakresie odpowiedzialności karnej ekstraneusa za sprawstwo polecające i kierownicze oraz współsprawstwo przy przestępstwach indywidualnych*, w: *Reforma prawa karnego*, red. I. Sepiolo-Jankowska, Warszawa 2014.
- Plebanek E., *Wybrane zagadnienia sporne dotyczące wymiaru kary łącznej w trybie wyroku łącznego*, w: *Zagadnienia teorii i nauczania prawa karnego. Kara łączna. Księga jubileuszowa profesor Marii Szewczyk*, red. W. Górski, P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel, Warszawa 2013.
- Pohl Ł., *Intraneus w polskim prawie karnym (głos w sprawie wykładni art. 21 § 2 k.k.)*, „Państwo i Prawo” 2018, z. 2.
- Pohl Ł., *Kwalifikacja prawna form popełnienia czynu zabronionego (uwagi na tle kodeksu karnego z 1997 r.)*, w: *Współczesne oblicze prawa karnego prawa wykroczeń kryminologii i polityki kryminalnej*, red. J. Bojarski, N. Daško, J. Lachowski, T. Oczkowski, Warszawa 2023.
- Pohl Ł., *O prawnokarnych ocenach realizowanego w okresie porodu i pod wpływem jego przebiegu nie wykonawczego współdziałania przestępnego matki z osobą dopuszczającą się lub mogącą się dopuścić zabójstwa jej dziecka w tym okresie*, w: *Problemy wymiaru sprawiedliwości karnej. Księga jubileuszowa Profesora Jana Skupińskiego*, red. A. Błachnio-Parzych, J. Jakubowska-Hara, J. Kosonoga, H. Kuczyńska, Warszawa 2013.
- Pohl Ł., *O zasadności uchylenia przepisów art. 22 § 1 i 2 Kodeksu karnego (głos w sprawie uniezależnienia odpowiedzialności karnej podżegacza i pomocnika)*, „Prawo w Działaniu” 2023, nr 53.
- Pohl Ł., *Ponownie w sprawie zakresu odpowiedzialności karnej osoby nieletniej według Kodeksu karnego z 1997 r. (zagadnienie form popełnienia czynu zabronionego) – uwagi o metodzie rozwiązania problemu*, „Prawo w Działaniu” 2018, nr 35.
- Pohl Ł., *Prawo karne. Wykład części ogólnej*, Warszawa 2015.
- Pohl Ł., *Prawo karne. Wykład części ogólnej*, Warszawa 2019.
- Pohl Ł., *Strona podmiotowa pomocnictwa w kodeksie karnym z 1997 r. (o potrzebie nowelizacji art. 18 § 3 k.k.)*, „Państwo i Prawo” 2014, nr 7.
- Pohl Ł., *Struktura normy sankcjonowanej w prawie karnym. Zagadnienia ogólne*, Poznań 2007.

- Pohl Ł., *Właściwe podżeganie do przestępstwa nieumyślnego (zagadnienia sporne)*, „Państwo i Prawo” 2004, nr 11.
- Pohl Ł., *Zakres odpowiedzialności karnej nieletniego w Kodeksie karnym z 1997 r. (o konieczności pilnej zmiany art. 10 § 2 k.k. – problem form popełnienia czynu zabronionego)*, „Prawo w Działaniu” 2017, nr 30.
- Pohl Ł., *Zbieg przepisów ustawy i zbieg przestępstw – próba uporządkowania pojęć*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2005, rok LXII, z. 1.
- Popławski H., *Kryteria stanowiące podstawy rozgraniczenia przestępstw urzędniczych od wykroczeń dyscyplinarnych*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1961, nr 2.
- Pramono T., Bergauer L., Lehmkühl M.J., Switzerland, w: *Legal and practical barriers to free movement of victims in Europe*, red. E. Hryniewicz-Lach, M. Kilchling, Londyn 2025.
- Proceedings that do justice. Justice for victims of violent crime. Part II*, Fundamental Rights Agency 2019, https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2019-justice-for-victims-of-violent-crime-part-2-proceedings_en.pdf, dostęp: 1 grudnia 2024 r.
- Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council amending Directive 2012/29/EU establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA – General approach*, 2023/0250(COD), 10255/24, Rada Unii Europejskiej, Brussels, 24 maja 2024 r., <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10255-2024-INIT/en/pdf>, dostęp: 1 grudnia 2024 r.
- Raglewski J., *Analiza dogmatyczna w ujęciu materialnoprawnym*, Kraków 2008.
- Raglewski J., *Granice tożsamości czynu – zbieg przepisów ustawy – zbieg przestępstw*, w: *Zbiór orzeczeń z zakresu prawa karnego materialnego – część ogólna z komentarzem*, Casebook, red. J. Raglewski, Kraków 2014.
- Raglewski J., *Model nadzwyczajnego złagodzenia kary w polskim systemie prawa karnego (analiza dogmatyczna w ujęciu materialnoprawnym)*, Kraków 2008.
- Raglewski J., *Nadzwyczajne obostrzenie kary*, w: *System Prawa Karnego. Tom. 5. Sądowy wymiar kary*, red. T. Kaczmarek, Warszawa 2017.
- Rensmann Th., *Inalienable Human Rights*, w: *Law and Interdisciplinarity*, red. Ph. Hellwege, M. Soniewicka, Tuebingen 2004.
- Report on the standing and rights of victims in criminal proceedings*, prepared by B. Bohacik, Rada Europy, European Committee on Crime Problems, Strasbourg, 20 września 2010 r., CDPC (2010) 16.
- Rodzynkiewicz M., *Modelowanie pojęć w prawie karnym*, Kraków 1998.
- Rogacka-Rzewnicka M., *Oportunizm i legalizm ścigania przestępstw w świetle współczesnych przeobrażeń procesu karnego*, Warszawa 2007.
- Ruethers B., *Rechtsdogmatik als Schranke des Richterrechts?*, „Jahrbuch des oeffentlichen Rechts der Gegenwart” 2016, nr 64.
- Safe justice for victims of crime. Discussion paper*, Victim Support Europe, luty 2023 r., https://victim-support.eu/wp-content/files_mf/1699611215SafeJusticeforvictimsofCrime_compressed.pdf, dostęp: 1 grudnia 2024 r.

- Sakowicz A., *Glosa do wyroku sądu apelacyjnego z 22 listopada 2005 r., sygn. AK 168/05*, „Prokuratura i Prawo” 2007, nr 10.
- Sharvan O., *Kara łączna na Ukrainie i w Federacji Rosyjskiej*, w: *Zagadnienia teorii i nauczania prawa karnego. Kara łączna. Księga Jubileuszowa Profesor Marii Szewczyk*, red. W. Górski, P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel, Warszawa 2013.
- Skoczylas A., *Zagadnienia międzyczasowe w prawie administracyjnym*, w: *Problematyka intertemporalna w prawie. Zagadnienia podstawowe. Rozstrzygnięcia intertemporalne. Geneza i funkcje*, red. J. Mikołajewicz, Warszawa 2015.
- Skorupka J., w: *System prawa karnego procesowego*, t. I, cz. I, red. P. Hofmański, Warszawa 2013.
- Sławiński M., *Dyrektywa pierwszego wyroku z art. 85 k.k. i jej konstytucyjne uwarunkowania – rozważania w perspektywie zasady równości*, w: *Zagadnienia teorii i nauczania prawa karnego. Kara łączna. Księga Jubileuszowa Profesor Marii Szewczyk*, red. W. Górski, P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel, Warszawa 2013.
- Spotowski A., *O redukcji ocen przy zbiegu przestępstw*, „Państwo i Prawo” 1975, z. 7.
- Spotowski A., *Pomijalny (pozorny) zbieg przepisów ustawy i przestępstw*, Warszawa 1976.
- Spotowski A., *Pozorny (pomijalny) zbieg przepisów ustawy i przestępstw*, Warszawa 1976.
- Sroka T., *Konstytucyjne aspekty instytucji kary łącznej. Zagadnienia wybrane*, w: *Zagadnienia teorii i nauczania prawa karnego. Kara łączna. Księga Jubileuszowa Profesor Marii Szewczyk*, red. W. Górski, P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel, Warszawa 2013.
- Sroka T., *Zadania i obowiązki sądu a populizm w prawie karnym materialnym*, Kraków 2025, <https://doi.org/10.60677/kipk9788397470026>.
- Strategia UE w zakresie praw ofiar (2020–2025)*, Komisja Europejska, Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów, Bruksela, 24 czerwca 2020 r., COM(2020) 258 final.
- Stree W., w: *Schoenke/Schroeder Strafgesetzbuch. Kommentar. 25. Auflage*, red. A. Schönke, H. Schröder, Muenchen 1997.
- Stuntz W.J., Hoffmann J.L., *Defining Crimes. Aspen Casebook Series*, New York 2011.
- Szewczyk M., *Kara łączna w polskim prawie karnym. Rozważania na tle doktryny i orzecznictwa sądowego*, Kraków 1981.
- Szewczyk M., w: K. Buchała, Z. Cwiakalski, M. Szewczyk, A. Zoll, *Komentarz do kodeksu karnego. Część ogólna*, red. K. Buchała, Warszawa 1994.
- Szumiło-Kulczycka D., *Prawo administracyjno-karne*, Kraków 2004.
- Szwarc A.J., „Karny” charakter odpowiedzialności dyscyplinarnej w sporcie, w: *Rozważania o prawie karnym. Księga pamiątkowa z okazji 70 urodzin Prof. A. Ratajczaka*, red. A.J. Szwarc, Poznań 1999.
- Świecki D., *Kodeks postępowania karnego. Tom II. Komentarz aktualizowany*, LEX/el. 2024.
- Świecki D., *Procesowe aspekty redukcji odpowiedzialności karnej*, w: *Redukcja odpowiedzialności karnej*, red. J. Giezek, P. Kardas, Warszawa 2025.

- Tarapata S., *Dobro prawne w strukturze przestępstwa. Analiza teoretyczna i dogmatyczna*, Warszawa 2016.
- Tarapata S., *Obiektywna czy subiektywna przewidywalność. Głos w sprawie sporu dotyczącego nieświadomej nieumyślności*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2015, z. 1.
- Tarapata S., *Przypisanie sprawstwa skutku w sensie dynamicznym w polskim prawie karnym*, Kraków 2019.
- Tarapata S., *Rozważania na temat aktualnych propozycji ujęcia kryteriów obiektywnego przypisania skutku w ustawie karnej*, w: *Reforma prawa karnego*, red. I. Sepiolo-Jankowska, Warszawa 2014.
- Tarapata S., *W poszukiwaniu granic przypisania odpowiedzialności karnej ekstraneusowi za udział w czynie zabronionym o charakterze indywidualnym*, w: *Prawo karne gospodarcze. Księga jubileuszowa profesora Zbigniewa Cwiąkalskiego*, red. P. Kardas, W. Wróbel, M. Małecki, Kraków 2023.
- Tarnawski M., *Nadzwyczajne złagodzenie kary a nadzwyczajne obostrzenie kary*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1976, nr 2.
- Tarnawski M., *Zagadnienia jedności i wielości przestępstw*, Poznań 1977.
- Third-country national victims of trafficking in human beings: detection, identification and protection: National Report 2021 – EMN Poland*, „European Migration Network” z 21 kwietnia 2022 r., https://home-affairs.ec.europa.eu/whats-new/publications/third-country-national-victims-trafficking-human-beings-detection-identification-and-protection_en, dostęp: 1 grudnia 2024 r.
- Tosza S., *Wielość ocen, czynów i przestępstw we francuskim prawie karnym*, w: *Zagadnienia teorii i nauczania prawa karnego. Kara łączna. Księga Jubileuszowa Profesor Marii Szewczyk*, red. W. Górski, P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel, Warszawa 2013.
- Tożsamość czynu w prawie karnym*, red. P. Wiliński, R. Zawłocki, Warszawa 2021.
- Tuleja P., w: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. M. Safjan, L. Bosek, Legalis 2016.
- Tylman J., *Zasada legalizmu w procesie karnym*, Warszawa 1965.
- Tyszkiewicz L., w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. M. Filar, Warszawa 2016.
- Uwagi do projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw. Druk sejmowy nr 207, wersja projektu z dnia 27 stycznia 2016 r.*, Sąd Najwyższy, Biuro Studiów i Analiz, Warszawa, 29 lutego 2016 r., BSA 11–021–38/16.
- Uzasadnienie do projektu Kodeksu karnego*, „Państwo i Prawo” 1994, z. 3 – wkładka.
- Uzasadnienie projektu ustawy o dopłatach do oprocentowania kredytów bankowych udzielanych przedsiębiorcom dotkniętym skutkami COVID-19 oraz o uproszczonym postępowaniu o zatwierdzenie układu w związku z wystąpieniem COVID-19*, druk nr 382, Sejm IX kadencji.
- Uzasadnienie projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw*, druk nr 2393, Sejm VII kadencji.

- Uzasadnienie rządowego projektu kodeksu karnego, w: *Nowe kodeksy karne z uzasadnieniami*, Warszawa 1997.
- Uzasadnienie Rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw, druk 2615, Sejm IX kadencji.
- Uzasadnienie Rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego, druk nr 732, Sejm IX kadencji.
- Uzasadnienie Rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw, druk nr 207, Sejm VIII kadencji.
- van der Aa S., *Cross-border victim in the Netherlands*, w: *Legal and practical barriers to free movement of victims in Europe*, red. E. Hryniewicz-Lach, M. Kilchling, Londyn 2025.
- van Wijk M.C., *Concurrent Sentencing in Dutch Criminal Law*, w: *Zagadnienia teorii i nauczania prawa karnego. Kara łączna. Księga Jubileuszowa Profesor Marii Szewczyk*, red. W. Górski, P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel, Warszawa 2013.
- Volk K., *Grundkurs StPO*, München 2013.
- Wąsik Z., Witkowski Z., *O potrzebie konstytucjonalizacji zasady lex retro non agit*, „Państwo i Prawo” 1984, nr 11.
- Wierzbowski M., *Opinia o projekcie ustawy „Przepisy ogólne prawa administracyjnego”*, <http://www.rpo.gov.pl/pliki/12664874740.pdf>, dostęp: 29 stycznia 2025 r.
- Wiktorek M., *Przyjęcie zlecenia zabójstwa z art. 148a § 1 Kodeksu karnego jako myśl zbrodnia*, „Przegląd Prawniczy TBSP UJ” 2023, nr 1.
- Wiliński P., *Konstytucyjna zasada nulla poena sine lege a instytucja exequatur*, w: *Aktualne problemy prawa karnego. Księga pamiątkowa z okazji Jubileuszu 70 urodzin Profesora Andrzeja Szwarca*, red. Ł. Pohl, Poznań 2009.
- Wiliński P., *Proces karny w świetle Konstytucji*, Warszawa 2011.
- Wincenciak M., *Sankcje w prawie administracyjnym i procedura ich wymierzania*, Warszawa 2008.
- Witkowska K., *Idealny zbieg czynów karalnych w Kodeksie wykroczeń a zasada ne bis in idem*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2012, nr 2.
- Wniosek z 12.07.2023 dot. Dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady zmieniającej dyrektywę 2012/29/UE ustanawiającą normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw oraz zastępującą decyzję ramową Rady 2001/220/WSiSW, Komisja Europejska, Bruksela, 12 lipca 2023 r., COM(2023) 424 final 2023/0250 (COD).
- Wolter W., *Kumulatywny zbieg przepisów ustawy*, Warszawa 1960.
- Wolter W., *Nauka o przestępstwie*, Warszawa 1973.
- Wolter W., *O warunkach orzeczenia kary łącznej*, „Nowe Prawo” 1962, nr 1.
- Wolter W., *Od nadzwyczajnego złagodzenia kary do niepodlegania karze (studium analityczne)*, „Państwo i Prawo” 1971, nr 3–4.
- Wolter W., *Problem struktury tzw. przestępstwa ciągłego*, „Państwo i Prawo” 1982, nr 1–2.

- Wolter W., *Reguły wyłączania wielości ocen w prawie karnym*, Warszawa 1961.
- Wolter W., *Zarys systemu prawa karnego. Część ogólna. Tom I*, Kraków 1933.
- Wróbel A., *Kara łączna w Królestwie Danii, Królestwie Szwecji oraz Królestwie Norwegii*, w: *Zagadnienia teorii i nauczania prawa karnego. Kara łączna. Księga Jubileuszowa Profesor Marii Szewczyk*, red. W. Górowski, P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel, Warszawa 2013.
- Wróbel W., *Zakaz podwójnej karalności i zasada ne bis in idem w obszarze przestępstw, wykroczeń oraz deliktów administracyjnych – wybrane zagadnienia*, w: *Zagadnienia prawa dowodowego*, red. J. Godyń, M. Hudzik, L.K. Paprzycki, Warszawa 2011.
- Wróbel W., *Zasady intertemporalne w prawie karnym procesowym*, Kraków 2017.
- Wróbel W., *Zmiana normatywna i zasady intertemporalne w prawie karnym*, Kraków 2003.
- Wróbel W., Zoll A., *Polskie prawo karne. Część ogólna*, Kraków 2013.
- Wróbel W., Zoll A., *Usprawiedliwienie karania. Założenia systemu wymiaru kary w przyszłym kodeksie karnym*, w: *O prawo karne oparte na zasadach sprawiedliwości, prawach człowieka i miłosierdziu*, red. A. Strzembosz, Lublin 1988.
- Wróblewski J., *Sądowe stosowanie prawa*, Warszawa 1972.
- Wróblewski J., *Wartości a decyzja sądowa*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973.
- Wronkowska S., w: A. Redelbach, S. Wronkowska, Z. Ziemiński, *Zarys teorii państwa i prawa*, Warszawa 1992.
- Wronkowska S., *Zmiany w systemie prawnym. Z zagadnień techniki i polityki legislacyjnej*, „Państwo i Prawo” 1991, nr 8.
- Zagrodnik J., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Warszawa 2024.
- Zębik A., *Czyn a przestępstwo ciągle*, Łódź 1971.
- Zielińska A., *Odpowiedzialność zawodowa lekarza i jej stosunek do odpowiedzialności karnej*, Warszawa 2001.
- Zieliński M., *Wykładnia prawa. Zasady – reguły – wskazówki*, Warszawa 2017.
- Zieliński M., *Wykładnia prawa. Zasady, reguły, wskazówki*, Warszawa 2010.
- Zoll A., *Charakter prawny kary łącznej*, w: *Zagadnienia teorii i nauczania prawa karnego. Kara łączna. Księga Jubileuszowa Profesor Marii Szewczyk*, red. W. Górowski, P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel, Warszawa 2013.
- Zoll A., *O normie prawnej z punktu widzenia prawa karnego*, „Krakowskie Studia Prawnicze” 1991, nr 23.
- Zoll A., *Sprawstwo bez wykonania czynu zabronionego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2009, nr 2.
- Zoll A., w: *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz. Tom I*, red. K. Buchała, A. Zoll, Kraków 1998.
- Zontek W., *Postdeliktualny wymiar sprawiedliwości. Klauzule niekaralności i ich systemowe umocowanie*, Kraków 2024.

- Zontek W., *Zasada „całościowej oceny” w wymiarze kary za wielość zachowań w prawie anglosaskim. Kilka refleksji nad istotą łączenia kar*, w: *Zagadnienia teorii i nauczania prawa karnego. Kara łączna. Księga Jubileuszowa Profesor Marii Szwedczyk*, red. W. Górowski, P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel, Warszawa 2013.
- Żółtek S., Vachev V., w: *Kodeks karny. Tom I. Część ogólna. Komentarz. Art. 1–116*, red. M. Królikowski, R. Zawłocki, Warszawa 2021.
- Żurek J., *Zasady lex retro non agit i nullum crimen sine lege*, w: *Realizacja i ochrona konstytucyjnych wolności i praw jednostki w polskim porządku prawnym*, red. M. Jabłoński, Wrocław 2014, <https://repozytorium.uni.wroc.pl/en/dlibra/publication/52308/edition/52917/zasady-lex-retro-non-agit-i-nullum-crimen-sine-lege-zurek-jakub>.

Dylematy współczesnego prawa karnego

Książka stanowi inspirujący przegląd najnowszych kierunków myśli karnistycznej o podstawowych zagadnieniach modelu odpowiedzialności karnej. Rozważania dotyczą trzech obszarów: podstawowych zasad odpowiedzialności karnej i kluczowych elementów konstrukcyjnych obowiązującego modelu odpowiedzialności karnej, problemów związanych z redukcją odpowiedzialności w przypadku wielości przestępstw pozostających w zbiegu realnym oraz zagadnień szeroko rozumianych zasad wymiaru środków reakcji karnej.

Czy potrzebujemy kary łącznej? Jakie są mankamenty określonych w Kodeksie karnym podstaw odpowiedzialności za przestępne współdziałanie? Jak rozumieć zasadę winy w przypadku nadzwyczajnego obostrzenia kary? To tylko niektóre z dylematów współczesnego prawa karnego, rozważanych w książce.

Wśród autorek i autorów znajdują się osoby o bogatym doświadczeniu naukowym i praktycznym, w tym członkowie Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Karnego funkcjonującej od 2024 r. W książce prezentują autorskie spojrzenie na obowiązujące przepisy i konstrukcje teoretyczne rozwijane w doktrynie. Monografia grupuje teksty opracowane w związku z Ogólnopolską Konferencją Naukową „Polskie prawo karne – diagnoza i perspektywy”, która odbyła się we Wrocławiu 22 listopada 2024 r.

cena 129 zł

sklep.kipk.pl
sklep@kipk.pl

FB: KIPKfundacja

IG: kipkPRESS

Krakowski
Instytut
Prawa
Karnego
Fundacja

ISBN DRUK: 978-83-974700-8-8
ISBN EBOOK: 978-83-974700-9-5

